

**Az 1875. évi szegedi országgyűlési választások a központi
választmány iratai alapján.**

Jelige: „Nem csak dicsőké a haza!”

2023. január 8.

Tartalom

I. Bevezetés	4
II. 1. Országos pártviszonyok.....	5
II. 2. Szegedi pártviszonyok	7
III. A népképviselői választójog módosítása és kiegészítése	9
III. 1. A törvény elfogadása.....	9
III. 2. Az adócenzus.....	10
III. 2. A központi választmány felépítésének és működésének kiegészítése és módosítása	11
IV. A központi választmány működése.....	16
IV. 1. A központi választmány megválasztása.....	16
IV. 2. A választók összeírása	16
IV. 2. a. Az összeírás időtartama.....	16
IV. 2. b. Az összeírás helyszíne.....	17
IV. 2. c. Életkor és foglalkozás meghatározása.....	18
IV. 2. d. Az értelmiségiek és a régi jog alapján választók	19
IV. 2. e. Az adóhátralékok törlesztési határideje és annak változása	21
IV. 2. f. A <i>csekély</i> mértékű adóhátralékosok.....	23
IV.3. Változtatások az ideiglenes névjegyzékben	24
IV. 4. A választások lebonyolítása	27
IV. 4. a. A választások napjának kitűzése, a választások helyszíne és a választásokat felügyelő személyek	27
IV. 4. b. A választások lezajlása és eredményei.....	29
V. Összegzés	31
VI. Felhasznált források	33
VI. 1. Felhasznált szakirodalom.....	33
VI. 2. Felhasznált levéltári források	36
VI. 3. Felhasznált sajtótermékek	36
VI. 4. Felhasznált országgyűlési anyagok	36

VI. 5. Felhasznált törvények.....	37
-----------------------------------	----

I. Bevezetés

Dolgozatom célja az 1875. évi szegedi országgyűlési választások bemutatása a központi választmány munkája alapján. Munkám elkészítése során nem volt szempont a választásokkal országos szinten foglalkozni, azonban a tanulmány tartalmaz, az országos politikai eseményekre vonatkozó részeket. Példaként említhető a Deákpárt és a Balközép Párt fúziója, amelynek politikai következményeiről a dolgozatomban részletesen írtam. Választástörténeti vonatkozásban kiemelten fontos volt az 1874. évi XXXIII. törvénycikk elfogadása, amely a népképviselői választásról szóló 1848. évi V. és erdélyi II. törvénycikkeket módosította és egészítette ki. Munkám jelentőségét adja, hogy a szakirodalom alapvetően nem foglalkozott nagyobb terjedelemben az 1875-ös választások helyi szintű vizsgálatával levéltári források elemzésén keresztül. A levéltári anyagok közül a helyi választások vizsgálata során a legtöbb figyelmet *Szeged Város Központi Választmányának* iratainak szenteltem. Témám szempontjából releváns szakirodalmak közül Csizmadia Andor művét emelném ki,¹ hiszen munkája nemcsak a korabeli választási rendszer megértéséhez segített hozzá, hanem módszertani mankót is jelentett a források felhasználása során. Reményeim szerint kutatásaim kiindulópontot jelentenek az 1874. évi XXXIII. törvénycikk alapján történt helyi országgyűlési választások történetének alaposabb feldolgozásához, hiszen a szegedi országgyűlési választásokat 1874 után nem dolgozta fel részletesen a szakirodalom.

¹ CSIZMADIA ANDOR: *A magyar választási rendszer 1848-1849-ben (az első népképviselői választások)*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest, 1963.

II. Politikai élet 1875-ben

II. 1. Országos pártviszonyok

Ebben a fejezetben azt az utat ismertetem, amely során a Balközép Párt a bihari pontoktól eljutott a közjogi ellenzéki feladásaig. A Középpártot Ghyczy Kálmán alakította meg 17 balközépi és 16 deákpárti képviselővel 1873 decemberében. Ghyczy célja a pártalapítással az volt, hogy megteremtse a fúzió lehetőségét.² Már az 1872. évi választások előtt felmerült a gondolat, hogy a két legerősebb párt, a kormányzó Deákpárt és az ellenzéki Balközép Párt alakítson közösen kormányt, de ezt a Balközép Párt többsége nem támogatta.³ A választások után Reform Párt néven megalakult négy balközépiből és két deákpártiból az a politikai erő, amelynek célkitűzései megegyeztek a későbbi Középpárt céljaival.⁴

A *Szegedi Híradó* újságírója az 1875. évi február 21-ei számában Tisza Kálmán című írásában próbálta feltárni a későbbi miniszterelnök okait a fúzióra:

„[...] Tisza Kálmánnak nyolcévi carriér-je egy görbe vonal, mely a bihari pontokból kiindul és a közjogi alapon végződik. De legyünk igazságosak. Tisza Kálmán szerepelni akart. [...] Azonban Deák Ferenc mellett csak mellékszerepet játszhatott volna; tehát föllépett ellene. [...] Deák Ferenc teste gyöngébb volt szelleménél; kénytelen volt visszavonulni. Mihelyest Tisza Kálmán észrevette a rést, kivonult a merev sáncokból és rálépett a sikra. [...] Pedig már akkor sem akart egyebet, mint a megürült helyet elfoglalni. [...] és kisült, hogy a jobboldalnak nem ellensége, hanem társa akar lenni, de mint ilyen egyszersmind főfőtényező. [...] Tisza Kálmán nem követett el merényletet eddigi elvei ellen; a világért sem. Az a közjogi alap, mely a fő különbséget tette jobb és bal közt, jóformán mellékes faktorrá süllyedt, mert most a haza megmentéséről van szó. [...]”⁵

A február 12-ei számban egy újságíró felvetette, hogy Tisza megérdemelné kimaradását a kormányból, még hozzá azért, mert évekig ellenezte a közjogi rendszert. A szerző hangot adott azon véleményének is, amely szerint Tisza azzal, hogy nem fogad el semmilyen miniszteri tárcát, bizonyíthatná, hogy a közjogi ellenzékiességgel nem a hatalomért,

² KOLOSSA TIBOR: *A dualizmus rendszerének kialakulása és megszilárdulása (1867-1875)*. In: Pach Zsigmond Pál (szerk.): *Magyarország története 6/2. 1848-1890 - Magyarország története, Tíz kötetben 6/2. Harmadik rész: Magyarország története a dualizmus első negyedszázadában (1867-1890)*. Akadémiai Kiadó. Budapest, 1987. 861. p. Az országos pártviszonyokhoz lásd: PÖLÖSKEI FERENC: *Szabadelvű Pár fényei és árnyai. (1875-1906)*. Éghajlat Könyvkiadó. Budapest, 2010. passim.

³ SZIGETI ISTVÁN: *Hazámnak hasznos polgárja kívánok lenni. Ghyczy Kálmán élete és politikai pályája (1808-1888)*. Gondolat Kiadó. Budapest, 2012. 251. p.

⁴ SZIGETI 2012. 258. p.

⁵ Tisza Kálmán. *Szegedi Híradó* 1875. február 21. 17. évf. 23. sz.

hanem a haza érdekében hagyott fel. Amennyiben azonban bekerül az új kormányba, világossá fog válni, hogy csak taktikai lépésből hagyott fel eddigi közjogi álláspontjával, és valójában csak a bársonyszékre vágyik.⁶

A *Szegedi Híradó* írásait azért hoztam példaként, hogy szemléltessem, a korabeli helyi sajtó hogyan látta az országos politikai történéseket. Az első cikk részletből az derült ki, hogy Tisza csak arra várt, hogy a Deákpárt vezér nélkül maradjon és szétesen, míg a második cikk arra utalt, hogy Tisza csupán a hatalom megszerzésére törekedett. Deák Ferenc ekkor már valóban nem volt képes arra, hogy a Képviselőházat irányítása alatt tartsa, de tekintélye még mindig megkérdőjelezhetetlen volt a kormánypártban.⁷ A fúziót ugyan nem csak Deák betegsége tette lehetővé, Kolossa Tibor szerint is a Deákpárt vezér nélkül maradása viszont nem elhanyagolható körülmény volt.⁸ A fúziót segítette elő az is, hogy a kormányzó Deákpárt számára a legfontosabb szempont a kiegyezés alapjainak a védelme volt, és a képviselőházi többségük biztosítása érdekében hajlandók voltak elzárkózni a reformoktól is, így sikerült elkerülnie a pártnak a szétesést. Az ország azonban gazdasági nehézségekkel is küzdött.⁹ A Középpárt programjának egyik pontja így szólt: „Az állami háztartás gyökeres rendezése.”¹⁰ Ez a mondat azért szerepelt a párt programjában, mert az 1870-es évek elején a gabonatermés gyengélkedett, majd 1873-ban túltermelési válság alakult ki Európa-szerte az ipari szektorban, ami tőzsdepánikot és a vállalkozások fizetéseképtelenségét eredményezte.¹¹ A gazdasági problémából fakadt a szükség, amely miatt a Deákpárt elkezdett a Balközép Párt felé közeledni, amely azonban a Deákpárton belüli ellentétek kiéleződéséhez vezetett. A kormánypárt az államháztartási hiányt adóemeléssel kívánta enyhíteni, azonban nem merték meglépni ezt a döntést, mert attól tartottak, hogy a választóik elfordulnak a párttól.¹² A patthelyzetből a kiutat a Deákpárt számára a Balközéppel történő kormányzati együttműködés jelentette volna. A Szlávy-kormány 1874 elején lemondott, és a Balközép Pártnak kormányzati pozíciókat ajánlottak fel, ám Tisza és pártja nem élt a lehetőséggel, mert Tisza ekkor még úgy ítélte meg, hogy pártján belül túl erős a ragaszkodás a bihari pontokhoz. A Bittó-kormány, amelyben Ghyczy Kálmán töltötte be a pénzügyminiszteri tárcát, számos

⁶ A válság. *Szegedi Híradó* 1875. február 12. 17. évf. 19. sz.

⁷ GRATZ GUSZTÁV: *A dualizmus kora. Magyarország története, 1867-1918.* 1. Akadémiai Kiadó. Budapest, 1934. 127. p.

⁸ KOLOSSA 1987, 861. p.

⁹ SZIGETI 2012, 260. p.

¹⁰ MÉREI GYULA: *A magyar polgári pártok programjai 1867-1918.* Akadémiai Kiadó. Budapest, 1971. 71. p.

¹¹ KATUS LÁSZLÓ: *A tőkés gazdaság fejlődése a kiegyezés után-I. A rendszeres gazdasági növekedés megalapozása: A gazdasági konjunktúra alakulás.* In: Pach Zsigmond Pál (szerk.): *Magyarország története 1848-1890.* 2. kötet. Akadémiai Kiadó. Budapest, 1987. 929. p.

¹² SZIGETI 2012, 250. p.

népszerűtlen döntést hozott meg, amely szintén a fúziót segítette elő, mert a Balközép Párt tagjai nem akarták, hogy rögtön a kormányba kerülésük után a választók haragjával találkozzanak. A Bittó-kormánynak ezen túl sikerült elfogadtatnia az 1874. évi XXXIII. törvénycikket, amely a következő kormánypárt helyzetének megszilárdítását célozta.¹³

Tisza a Deákpárt vezérnélkülisége és szétesése, valamint a kedvező kilátások miatt 1875 február 3-án a költségvetési vitában kijelentette, hogy a közjogi kérdéseket félre kell tenni a pénzügyi helyzet megoldása érdekében. Ebben az esetben is csak a közjogi kérdések mellőzését említette, és nem azt, hogy feladja szándékát azok érvényesítésére. A kijelentés után elindultak a tárgyalások, amelyek 1875. március 1-én az Országgyűlési Szabadelvű Párt megalakításához vezettek, és Tisza Kálmán a Bittó-kormányt váltó Wenckheim-kormányban megkapta a belügyminiszteri tárcát, amely lehetővé tette Tisza számára a képviselőházi választások felügyeletét,¹⁴ ami többek között biztosította számára azt a lehetőséget is, hogy a főispánokat az uralkodó az ő javaslatára nevezte ki.¹⁵

II. 2. Szegedi pártviszonyok

A helyi pártviszonyok vonatkozásában megemlíthető, hogy Bakay Nándor, a szegedi ellenzéki erők egyik vezéralakja elégedetlen volt a Függetlenségi Párt programjával, mert szerinte az nem képviselte megfelelően az iparosok és a földművesek gazdasági érdekeit. Elégedetlenségének hangot adva Herman Ottóval közösen megalapították a Nemzeti Gazdasági Pártot.¹⁶ A párt programja szerint az ország függetlenedésének kivívásán túl, a módosabb parasztság és a kisiparosok képviseletét, illetve parlamentbe juttatását kívánta elérni. Fontos ugyanakkor hangsúlyozni, hogy a Nemzeti Gazdasági Párt nem szakított a Függetlenségi Párttal.¹⁷ Szegeden a Deákpárt klubját már az 1875-ös fúzió előtt is Szabadelvű Körnek nevezték. A Szegedi Szabadelvű Kör választmánya kihirdette a Szabadelvű Párt

¹³ KOLOSSA 1987, 863. p.

¹⁴ KOLOSSA 1987, 864-865. pp.

¹⁵ KOZÁRI MONIKA: *Tisza Kálmán és kormányzati rendszere*. Napvilág kiadó. Budapest, 2003. 246. p.; Kozári Monika: *Tisza Kálmán*. Gondolat Kiadó. Budapest, 2019. 155. p.

¹⁶ A Nemzeti Gazdasági Párt programjáról lásd bővebben: BAKAY NÁNDOR: *Emlékirat az 1875-ik évi magyar országos nemzetgazdasági tanácskozmány nagyfentosságú ügyében összegyűlt hazafiakhoz*. Burger Zsigmond özvegye könyv- és könyomdájából. Szeged, 1875.; PAPP JÁNOS: *Bakay Nándor indulása és politikai pályája – a végső kudarcig*. In: Farkas József (szerk.): *Tanulmányok Csongrád megye történetéből* II. XIX. század. Csongrád Megyei Levéltár. Szeged, 1978. 284-288. pp.; HERMAN OTTÓ: *A pokol cséplője*. Fapadoskönyv.hu. Budapest, 2016.; KOSSUTH LAJOS: *Kossuth Lajos iratai*. IX. kötet. Athenaeum Rt. Budapest, 1902. 9-35. pp.

¹⁷ TÓTH EDE: *Az 1875. évi választás*. In: Gaál Endre (szerk.): *Szeged története* 3. 1. rész 1849-1919. Szeged megyei jogú város önkormányzata megbízásából kiadja a Somogyi-könyvtár. Szeged, 1991. 68-69. pp.

megalakulását, azonban a szegedi Szabadelvű Pártba csak a volt Deákpártiak léptek be, a balközéppártiak nem, ám a szakirodalom nem részletezte ennek okait.¹⁸

¹⁸ TÓTH 1991, 68. p.

III. A népképviseleti választójog módosítása és kiegészítése

III. 1. A törvény elfogadása

Az 1848. évi V. törvénycikk módosításáról és kiegészítéséről szóló törvényjavaslatot már 1872 február 22-én benyújtotta a kormány a képviselőház elé tárgyalásra. Tisza Kálmán, és pártja nem támogatta a törvényt, hiszen az csökkentette volna a választók létszámát.¹⁹ Oláh Gyula, aki az események résztvevője volt, mint a Balközép Párt képviselője, az 1875-ös fűzióról írt művében beszámolt arról, hogy ekkor történt először obstrukció a képviselőházban.²⁰ Az obstrukció a részletes vitánál vette kezdetét, és az ellenzék sikeresen megakadályozta a törvény elfogadását, hiszen csak a javaslat címéről vitatkoztak 1872. március 6-a és április 12-e között. Az ellenzék ennek érdekében minden ülésen számtalan interpellációt, közbevetett indítványt és határozati javaslatot nyújtott be.²¹ A törvényjavaslat címében végül megegyeztek²², ám az 1869-ben összehívott Országgyűlés mandátuma 1872. április 20-án lejárt, így a kormánypárt nem látta értelmét a további tárgyalásának.²³

1874. július 1-én vette kezdetét újra a választójogi novella vitája.²⁴ Ekkor azonban nem a teljes ellenzék, hanem csak a szélsőbaloldali és nemzetiségi képviselők szavaztak a törvényjavaslat ellen, így július 7-én sikerült elfogadtatni a törvényt. A vitában az előadó és a kormányképviselők is hangsúlyozták, hogy nem céljuk a választásra jogosultak számának befolyásolása.²⁵ Szapáry Gyula belügyminiszter a választásra jogosultak létszámának növelését éppen hogy veszélyesnek és szükségtelennek tartotta a képviselőházi vitában.²⁶²⁷ Az 1872-ben benyújtott javaslatához képest változás történt abban, hogy a választások előkészítésében, megszervezésében és lebonyolításában közreműködő személyek büntetőjogi

¹⁹ M. KONDOR VIKTÓRIA: *Az 1875-ös pártfűzió.-Értekezések a történeti tudományok köréből. Új sorozat 11.* Akadémiai Kiadó. Budapest, 1959. 85. p.

²⁰ OLÁH GYULA: *Az 1875-ik évi fűzió története.* Franklin-társulat-Magyar Irodalmi Intézet. Budapest, 1908. 20. p.

²¹ M. KONDOR 1959, 86. p.

²² OLÁH 1908, 20 p.

²³ M. KONDOR 1959, 86. p.

²⁴ M. KONDOR 1959, 130. p.

²⁵ M. KONDOR 1959, 130-131. pp.

²⁶ PAP JÓZSEF: *A választójog és a választókerületi beosztás problematikája Erdélyben (1848-1877).* In: Pap József: *Tanulmányok a dualizmus kori magyar parlamentarizmus történetéből.* Akadémiai Kiadó. Budapest, 2014. 245. p.

²⁷ Cieger András rámutatott arra, hogy ez a félelem túlzott volt, hiszen egyik ellenzéki párt sem volt képes arra, hogy 1875 és 1905 között legalább a választókerületek felében jelöltet állítson. CIEGER ANDRÁS: *A magyar országgyűlés a dualizmus korában. I. kötet. A képviselőház (1865-1918).* Országház könyvkiadó. Budapest, 2021. 15. p.

felelősségét, és a választási csalások és visszaélések megbüntetését tartalmazta.²⁸ Ruszoly József felhívta a figyelmet arra, hogy a magyar büntetőjog történetében ez a törvény szabályozta elsőként az izgatást.²⁹ Tisza Kálmán javaslatára a törvény megtiltotta az etetést és itatást, mint a vesztegetés formáit, azonban a törvénycikk nem határozta meg pontosan, hogy mikortól számítanak ezen cselekedetek vesztegetésnek.³⁰ A választási bíráskodás területén szintén fontos újítás volt, hogy átruházta a képviselőházi hét tagú bírálóbizottságtól a királyi Curiára a választási bíráskodást. Ennek az volt az oka, hogy említett bizottságnak nem bizonyultak hatékonyak, hiszen gyakran a legnyilvánvalóbb szabálysértések esetén sem indítottak el vizsgálatot.³¹

III. 2. Az adócenzus

Az 1874. évi XXXIII. törvénycikk módosította és kiegészítette az 1848. évi V. és az erdélyi II. törvénycikkeket, amelyek a népképviselői választójogot szabályozták. Az új szabályozás vagyoni cenzus helyett adócenzust vezetett be, ami azt jelentette, hogy az adóhátralékosok és a csődeljárás alatt állóktól megvonta a szavazati jogot.³² Ezen kívül kizárta a választójog gyakorlásából a katonákat, a csendőröket, a rendőröket, a pénzügy-, adó-, és vámórság tagjait.³³ A módosítás következményeként, míg 1869-ben a lakosság 6,9%-a³⁴ szavazhatott, addig 1874 után ez az arány 5 és 6% között mozoghatott a szakirodalom szerint.³⁵³⁶ Amikor a pártfúziót tárgyaltam, írtam arról, hogy a Bittó-kormány a kormánypártok stabilitását készítette elő a kiegészített és módosított választójogi törvénnyel. Ezt az állítást alátámasztja, hogy az új szabályozás kizárta a választójog gyakorlásából az elszegényedett, ezért

²⁸ RUSZOLY JÓZSEF: *A választási bűncselekmények kodifikálása hazánkban 1872-1880.* In. Acta Universitatis Szegediensis: acta juridica et politica. Ünnepi kötet Dr. Cséka Ervin professzor 90. születésnapjára. 74. kötet. Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar., Szeged, 2012. 432. p.; RUSZOLY JÓZSEF: *A választási bíráskodás szabályozásának története hazánkban a reformkortól az 1945. évi VIII. tc. megalkotásáig.* In. Acta Universitatis Szegediensis : Acta Juridica et Politica. AUSz: Acta Juridica et Politica Tomus XXVI. Fasciculus 7. 26. kötet. A Szegedi József Attila Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kara. Szeged, 1979. 50. p.

²⁹ RUSZOLY 2012, 434. p.

³⁰ RUSZOLY 2012, 434.

³¹ RUSZOLY JÓZSEF: *A választási bíráskodás és Jókai Mór.* In. Acta Universitatis Szegediensis: acta juridica et politica. Tanulmányok dr. Bérczi Imre egyetemi tanár születésének 70. évfordulójára. 58. kötet. Kiadja a Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának tudományos bizottsága. Szeged, 2000. 445. p.

³² SZENTE ZOLTÁN: *Kormányzás a dualizmus korában.* Atlantisz Könyvkiadó. Budapest, 2011. 317. p.

³³ 1874: XXXIII. törvény-cikk. Az 1848:V. törvénycikk és az erdélyi II. törvénycikk módosításáról és kiegészítéséről. 11. §.

³⁴ SZENTE 2011, 316. p.

³⁵ SZENTE 2011, 318. p.

³⁶ A választók létszámának alakulásáról lásd bővebben: VARGA LAJOS: *Országgyűlési választások a dualizmus korában.* In. Hubai László (szerk.): *Parlamenti választások Magyarországon 1920-2010.* Napvilág Kiadó. Budapest, 2010. 18. p.

gazdálkodni nem képes nemeseket és az adóhátralékos gazdákat. A kizártak többsége az Alföldön élt, és számuk meghaladta a százezer főt. Az Alföldön élő parasztgazdák leginkább a Függetlenségi Pártot támogatták, nem a kiegyezéspárti kormánypártot.³⁷ Az egész korszak alatt tovább csökkent azok száma, akik a földadó fizetése útján jutottak választójoghoz, azonban a jövedelem alapján választójoggal bírók aránya nőtt, ami azt mutatja, hogy a választók társadalmi összetétele modernizálódott, még ha a választójogi törvényről ez nem is mondható el.³⁸³⁹

III. 2. A központi választmány felépítésének és működésének kiegészítése és módosítása

A központi választmány volt a választások lebonyolítására hivatott szervezet 1848 óta,⁴⁰ amelynek feladatai közé tartozott a választói névsor összeállítása.⁴¹ Az első népképviselői választási törvénycikk azonban nem szabályozta olyan részletesen a központi választmányok működését, mint ahogyan azt az új törvény tette. Példaként említhetők, hogy az 1848. évi választójogi törvény nem rendelkezett a központi választmányok létszámáról⁴², a választmány tagjainak választási módjáról⁴³ és az érvényes határozathozatal feltételeiről sem.⁴⁴ Az 1848. évi V. törvény cikk hiányosságai lehetőséget adtak arra, hogy a törvény

³⁷ VARGA LAJOS: *Kormányok, pártok és a választójog Magyarországon 1916-1918*. Napvilág Kiadó. Budapest, 2004. 13. p.; Pap József is arról írt, hogy a kiegészített és módosított választójogi novellával tudták a kormánypártnak a többséget biztosítani. PAP JÓZSEF: *A választójog kiterjesztése körül folyó vita és az egri közélet a huszadik század elején*. In. Pap József: *Tanulmányok a dualizmus kori magyar parlamentarizmus történetéből*. Akadémiai Kiadó. Budapest, 2014. 299. p.

³⁸ BOROS-ZSUZSANNA-SZABÓ DÁNIEL: *Parlamentarizmus Magyarországon (1867-1944)-Parlament, pártok, választások*. Korona Kiadó. Budapest, 1999. 76. p.

³⁹ Ez nem volt igaz az egész ország területére. Például Heves vármegyében bár nőtt a választók létszáma, de arányuk a megye lakosságához viszonyítva alig változott. PAP JÓZSEF: *Országgyűlési választások, országgyűlési képviselők Heves megyében a dualizmus korában*. In. Pap József: *Tanulmányok a dualizmus kori magyar parlamentarizmus történetéből*. Akadémiai Kiadó. Budapest, 2014. 315. p. A heves megyei választók összetételéről a választójog alapján lásd bővebben: PAP JÓZSEF: *A dualizmus kori képviselők életpálya-elemzésének dilemmái*. In. Dobszay Tamás, Forgó András, Ifj. Bertényi Iván, Pálffy Géza, Rácz György, Szijártó M. István (szerk.): *Rendiség és parlamentarizmus Magyarországon. A kezdetektől 1918-ig*. Argumentum Kiadó. Budapest, 2013. 420-424. pp.

⁴⁰ 1848: V. törvény-cikk. Az országgyűlési követeknek népképviselői alapján választásáról. 7. §.

⁴¹ 1848: V. törvény-cikk. Az országgyűlési követeknek népképviselői alapján választásáról. 12. 14. §§.

⁴² 1874: XXXIII. törvény-cikk. Az 1848: V. törvény-cikk és az erdélyi II. törvény-cikk módosításáról és kiegészítéséről. 18. §.

⁴³ 1874: XXXIII. törvény-cikk. Az 1848: V. törvény-cikk és az erdélyi II. törvény-cikk módosításáról és kiegészítéséről. 20. §.

⁴⁴ 1874: XXXIII. törvény-cikk. Az 1848: V. törvény-cikk és az erdélyi II. törvény-cikk módosításáról és kiegészítéséről. 24. §.

végrehajtásával megbízott központi választmányok saját pártérdekeik szerint értelmezzék a törvényt.⁴⁵

Noha a törvény nem tartalmazott rendelkezéseket arra vonatkozólag, hogy a központi választmány megbízatása egy-egy törvényhozási ciklusra szól-e. A gyakorlati megfontolások okán a központi választmányoknak működniük kellett volna két országgyűlési választás között is. Ennek ellenére a testület munkáját gyakran az általános választások után megszüntette. A központi választmányok ugyanis befejezettnek vélték feladataikat az országgyűlési választások lezárása után, így két törvényhozási ciklus között szükségessé váló kiigazítások elvégzését elmulasztották. Ennek az volt a következménye, hogy a választók névsorának az összeállítása csupán a képviselőházi választások előtt történhetett meg. A képviselőket három évre választották, azonban a névjegyzékek a halálozások, a *lakosítások*⁴⁶ és a választójog megszerzése, vagy elvesztése miatt folyamatosan változtak. A központi választmányokra sok feladata hárult, azonban kevés idő állt a rendelkezésükre, ezért fordulhattak elő kisebb-nagyobb választási szabálytalanságok. Nemcsak szervezeti és eljárási problémákat jelentett az évenkénti kiigazítások hiánya, hanem politikaiakat is, hiszen lehetőség volt a névjegyzékek befolyásolására is emiatt. Ez azt jelentette, hogy a pártok a győzelem reményében igyekeztek híveiket minél nagyobb számban beiktatni a választói névjegyzékekbe.⁴⁷ Oláh Gyula leírása alapján a gyakorlatban ez úgy történt, hogy a központi választmányok összetételét igyekezett a kormány befolyásolni a főispánokon keresztül. A központi választmányok felvették a kormánypárti szavazókat a felszólamlások során, míg az ellenzékieket kitörölték, és ahol az ellenzék fellebbezéseit a belügyminiszter elutasította. Ellenzéki központi választmányok kormánypártra kedvezőtlen határozatai ellen a főispán fellebbezett, amelyeket a kormány rendszerint el is fogadott.⁴⁸⁴⁹ Az 1874. évi XXXIII. törvénycikk korrigálta az 1848-as népképviselési törvény hiányosságait úgy, hogy a 20. § értelmében a központi választmány tagjait három évre választották meg. A 29. § úgy rendelkezett, hogy a választók névjegyzékét évente kellett kiigazítani. A névjegyzék kiigazítását az összeíró küldöttségek végezték el, amely küldöttségeket évente választottak

⁴⁵ GERŐ ANDRÁS: *Az elsőprő kisebbség. Népképviselés a Monarchia Magyarországon*. Közép- és Kelet-európai Történelem és Társadalom Kutatásért Közalapítvány. Budapest, 2017. 54. p.

⁴⁶ Korabeli szóhasználatl ez azt jelentette, hogy valaki egy adott település polgárává vált, így abban megváltozhatott a választókerülete is az illetőnek.

⁴⁷ RUSZOLY JÓZSEF: *Választói összeírás és választási bíráskodás Magyarországon*. In: Ruszoly József (szerk.): *Alkotmánytörténeti tanulmányok 2. A választási bíráskodás: közjogi bíráskodás*. JATEPress. Szeged, 1992. 175. p.

⁴⁸ OLÁH 1908, 24-25 pp.

⁴⁹ Természetesen nemcsak a központi választmányok tagságát próbálta befolyásolni a kormány és a főispán, hanem más törvényhatósági pozíciókat is. SÁRLÓS BÉLA: *Közigazgatás és hatalompolitika a dualizmus rendszerében*. Akadémiai kiadó. Budapest, 1976. 93. p.

meg, és egy-egy választókerületben egy-egy küldöttség működött három-három fővel. Voltak kivételes esetek, amelyekkel a törvény 31. §-a⁵⁰ foglalkozott.

Az 1874. évi XXXIII. törvénycikk 29. §-a így szólt: „A választók névjegyzéke hivatalból állittatik össze, és évenként hivatalból igazittatik ki.”⁵¹ A 36. § az előbbi szakaszt úgy egészítette ki, hogy aki a törvényben foglalt cenzusoknak megfelel és választójoggal bír, azt a névjegyzékbe fel kell venni, még akkor is, ha az illető nem jelenik meg az összeíró küldöttség előtt. A 36. § arra is kitért, hogy aki az összeíró küldöttség előtt választójogának igazolása végett megjelenik, azt meg kellett hallgatni.⁵² Ez az 1848. évi V. törvénycikk jelentős módosítását jelentette, hiszen az első magyarországi népképviselői választójogot szabályozó törvény 14. §-a szerint nemcsak a választójogi cenzusok teljesítése volt a névjegyzékre kerülés feltétele, hanem az is, hogy az összeíró küldöttség előtt meg kellett jelennie az illetőnek. Ez a változtatás nagy mértékben könnyítette a választók számára a névjegyzékbe való felvételt. A 15. § tartalmazta mindazokat az eszközöket, amelyek az összeíró küldöttségek rendelkezésére álltak a választói névsorok összeállításához, úgymint a megyei választók és városi polgárok lajstromai, illetve az adóösszeírások. Ezek segítségével tudták ellenőrizni, hogy a küldöttség előtt megjelentek valóban jogosultak-e a választási részvételre.⁵³ Aki nem jelent meg egyik összeíró küldöttség előtt sem azért, hogy valamelyik névjegyzékre felkerülhessen, az az 1848. évi választójogi törvény 20. §-a alapján nem fordulhatott a központi választmányhoz se jogorvoslatért. Értelemszerűen az áprilisi törvények szabályozása szerint egyszerűbb volt a választók életkorát kideríteni, hiszen az összeíró küldöttségeknek lehetőségük volt a bejegyeztetésre megjelent választókat kikérdezni az életkorukról.

Felmerül a kérdés, hogy bár az 1874. évi XXXIII. törvénycikk 29. §-a a névjegyzékek hivatalból történő összeállítását írta elő, vajon milyen eszközöket vehettek igénybe az összeírás során.⁵⁴ A törvény 33. §-a válaszol a kérdésre. Ahogyan az 1848. évi választójog, úgy a kiegészített és módosított szabályozás is felhasználta a választásra jogosultak korábbi névjegyzégeit, de 1874-től kezdve már csak az 1848 után készült választói összeírásokat használták. 1875-ig emellett a választások előkészítésénél segítségül szolgáltak az

⁵⁰ 1874: XXXIII. törvény-cikk. Az 1848: V. törvénycikk és az erdélyi II. törvénycikk módosításáról és kiegészítéséről. 31. §.

⁵¹ 1874: XXXIII. törvény-cikk. Az 1848: V. törvénycikk és az erdélyi II. törvénycikk módosításáról és kiegészítéséről. 29. §.

⁵² 1874: XXXIII. törvény-cikk. Az 1848: V. törvénycikk és az erdélyi II. törvénycikk módosításáról és kiegészítéséről. 36. §.

⁵³ 1848: V. törvény-cikk. Az országgyűlési követeknek népképviselői alapján választásáról. 15. §.

⁵⁴ 1874: XXXIII. törvény-cikk. Az 1848: V. törvénycikk és az erdélyi II. törvénycikk módosításáról és kiegészítéséről. 29. §.

adóösszeírások is, amely 1875 után sem volt másképp, mindössze a 33. § b) pontja pontosította azt, hogy az adóösszeírások közül csupán az egyenes adók községi főkönyvét, a B tabellát kellett alapul venni. Fontos hangsúlyozni, hogy bár hasonlóak voltak a módszerek, de a módszerek alkalmazásának más volt a céljuk 1875 előtt és azt követően. Míg 1875 előtt a választásra jogosultság ellenőrzéséhez használták ezeket az eszközöket, addig 1875-től ugyanazokat az eszközöket bizonyítékként használták, amelyek nem szorultak ellenőrzésre. Azonban a 33. § értelmében nemcsak az 1848 után készült választói névjegyzékeket és adófőkönyveket kellett az összeíró küldöttségek rendelkezésére bocsátani, hanem a földadótelekkönyveket, a tagosítási telekkönyveket, illetve a hatóságok, tisztviselők és lelkészek által birtokolt, választói névjegyzék összeállításánál és kiegészítésénél hasznosítható adatokat is.⁵⁵

Az 1874. évi XXXIII. törvénycikk 2. §-a azok számára tette lehetővé a választásokon a részvételt, akik 1848 és 1872 között szerepeltek a választói névjegyzékekben az 1848. évi pozsonyi V. törvénycikk 1. §-a⁵⁶, illetve az 1848. évi kolozsvári II. törvénycikk 4. § a)⁵⁷ pontja alapján. Az 1848. évi IV. törvénycikk értelmében három évre hívták össze az országgyűlést 1848-ban,⁵⁸ és csak az 1848-ban összehívott országgyűlés képviselőházi tagjainak a megválasztásánál használták volna az 1848. évi V. törvénycikket az eredeti szándék szerint,⁵⁹ azonban ennek ellenére 1875-ig az áprilisi törvények népképviselési választójogot szabályozó törvénycikkét alkalmazták a választások lebonyolításánál. A népképviselési törvény szerkesztői, név szerint Ghyczy Kálmán, Kossuth Lajos és Szemere Bertalan az áprilisi törvények előtti kiváltságok alapján szavazók számára csak az 1848-as országgyűlési választásokon kívánták biztosítani a részvételt.⁶⁰ Szemere Bertalan a következőképpen magyarázza, miért hagyták meg a nemességnek a választójogot: „*Oka a meghagyásnak, tudjuk, attóli félelem, hogy a nemesség fellázad.*”; majd így folytatja: „*De mi is azt hisszük, a jelentések nyomán, ez nem igen fogna megtörténni.*”⁶¹ Azaz a módosított választójogi novella sem fosztotta meg választói jogosultságuktól a régi jog alapján

⁵⁵ 1874: XXXIII. törvény-cikk. Az 1848: V. törvénycikk és az erdélyi II. törvénycikk módosításáról és kiegészítéséről. 33. §.

⁵⁶ 1848: V. törvény-cikk. Az országgyűlési követeknek népképviselés alapján választásáról. 1. §.

⁵⁷ 1848: erdélyi II. törvény-cikk. A legközelebbi közös hongyülésre küldendő követek népképviselés alapján választásáról. 4. §.

⁵⁸ 1848: IV. törvény-cikk. Az országgyűlés évenkénti üléseiről.

⁵⁹ 1848: V. törvény-cikk. Az országgyűlési követeknek népképviselés alapján választásáról. Preambulum.

⁶⁰ CSIZMADIA ANDOR: *A magyar választási rendszer 1848-1849-ben (az első népképviselési választások)*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest, 1963. 57. p.

⁶¹ CSIZMADIA 1963, 59. p.

szavazókat, de az 1874. évi, népképviselési választójogot szabályozó törvény 2. §-a meghagyta, hogy az 1848 előtt fennálló kiváltságokra a jövőben nem lehet jogot alapítani.⁶²

Az 1874. évi XXXIII. törvénycikk 9. §-a az 1848. évi V. törvénycikk 2. §-ának d)⁶³, illetve az 1848. évi erdélyi II. törvénycikk 3. §-ának d) pontjait módosította és kiegészítette.⁶⁴ A kiegészítés arra terjedt ki, hogy míg az 1848. évi választójogi szabályozás értelmében jövedelemre való tekintet nélkül a tudorok, sebészek, mérnökök, ügyvédek, akadémiai művészek, tanárok, a Magyar Tudományos Akadémia tagjai, gyógyszerészek, lelkészek, segédlelkészek, községi jegyzők és iskolai tanítók szavazhattak,⁶⁵ addig az 1874. évi kiegészítés következtében a közbírók, okleveles gazdák, erdészek, bányászok és kisdédvók is választásra jogosultak lettek. Módosítás is történt az értelmiség választójogának a szabályozásában. Az 1874. évi XXXIII. törvénycikk 9. §-a a lelkészek, segédlelkészek, tanárok, kisdédvók és községi jegyzők szavazati jogát ahhoz kötötte, hogy az említett foglalkozásokban dolgozók hivatalos alkalmazásban legyenek.⁶⁶ Ennek a bekezdésnek a központi választmány munkájának ismertetése során lesz jelentősége.⁶⁷

⁶² 1874: XXXIII. törvény-cikk. Az 1848: V. törvénycikk és az erdélyi II. törvénycikk módosításáról és kiegészítéséről. 2. §.

⁶³ 1848: V. törvény-cikk. Az országgyűlési követeknek népképviselés alapján választásáról. 2. §.

⁶⁴ 1848: erdélyi II. törvény-cikk. A legközelebbi közös honygyűlésre küldendő követek népképviselés alapján választásáról. 3. §.

⁶⁵ 1848: V. törvény-cikk. Az országgyűlési követeknek népképviselés alapján választásáról. 2. §.

⁶⁶ 1874: XXXIII. törvény-cikk. Az 1848: V. törvénycikk és az erdélyi II. törvénycikk módosításáról és kiegészítéséről. 9. §.

⁶⁷ A központi választmányra vonatkozó szakaszok magyarázatát lásd bővebben: SZIVÁK IMRE: *Az Országgyűlési képviselőválasztás és curiai bíráskodás codex -közjogi anyaggyűjtemény.* Kiadja az Athenaeum irodalmi és nyomdai Rt. Budapest, 1901. 61-68. pp.

IV. A központi választmány működése

IV. 1. A központi választmány megválasztása

Az új választójogi novellát 1874 november 30-án Bittó István miniszterelnök kihirdette a képviselőházban,⁶⁸ és 15 nappal később lépett hatályba. A törvénycikket a korszak hivatalos lapjában, a Budapesti Közlönyben 1874 december 3-án tették közzé.⁶⁹ Azonban a Budapesti Közlöny már december 1-én beszámolt arról, hogy a belügyminiszter, gróf Szapáry Gyula körrendeletet intézett a főispánokhoz, amely szerint minden, a törvény értelmében országgyűlési képviselőt küldő törvényhatóság és város alakítson központi választmányt december 15 és 22 között.⁷⁰ Szapáry azért siettetette a törvény végrehajtását, mert a 116. § értelmében a törvény választók névjegyzékének elkészítésére és kiegészítésére vonatkozó rendelkezései azonnal életbe léptek a törvény kihirdetése után. Szeged város közgyűlése a 20. §⁷¹ alapján eleget tett a törvény rendelkezésének, és a közgyűlés megválasztotta a központi választmányt, amely 1874. december 27-én kezdte meg működését.⁷²

IV. 2. A választók összeírása

IV. 2. a. Az összeírás időtartama

A belügyminiszter 50611. szám alatt kibocsátott körrendelete a központi választmányok számára előírta, hogy azok kezdjék meg a választók összeírását és lehetőleg január végéig fejezzék be munkájukat. Ebben a rendeletben felhívta a központi választmányok figyelmét arra, hogy bár a 30. §⁷³ értelmében választókerületenként csak egy összeíró küldöttséget kell megválasztani, mivel az 1874. évi XXXIII. törvény szerint először tartottak választásokat 1875-ben, így a 112. §⁷⁴ alapján a központi választmány választókerületenként egynél több

⁶⁸ NAGY IVÁN (szerk): *Az 1872-ik évi szeptember 1-re hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója*. Magyar Királyi Államnyomda. Buda, 1874. XIII. kötet. Ülésnapok: 1872-304. 246. p.

⁶⁹ Hivatalos rész. *Budapesti Közlöny* 1874. december 3. 277. sz.

⁷⁰ Nem hivatalos rész. *Budapesti Közlöny* 1874. december 1. 275. sz.

⁷¹ 1874: XXXIII. törvény-cikk. Az 1848: V. törvénycikk és az erdélyi II. törvénycikk módosításáról és kiegészítéséről. 20. §.

⁷² CSML: Szeged Város Központi Választmányának iratai: 1872-1944. IV.1403.a. Központi Választmány jegyzőkönyvei (1872-1913) 1874. december 27.

⁷³ 1874: XXXIII. törvény-cikk. Az 1848: V. törvénycikk és az erdélyi II. törvénycikk módosításáról és kiegészítéséről. 30. §.

⁷⁴ 1874: XXXIII. törvény-cikk. Az 1848: V. törvénycikk és az erdélyi II. törvénycikk módosításáról és kiegészítéséről. 112. §.

összeíró küldöttséget is megválaszthat.⁷⁵ Szeged város központi választmánya azonban nem élt ezzel a 112. §-ban⁷⁶ biztosított lehetőséggel, és a belügyminiszteri körrendeletben foglalt utasításoknak sem tett eleget.

Az összeíró küldöttségek január 25-én kezdték meg munkájukat, és – mivel a 30. §⁷⁷ a központi választmányok hatáskörébe utalta, hogy meghatározzák mennyi idő alatt végzik el feladataikat – február 25-ét jelölték meg az utolsó napnak. Erről hirdetményben tájékoztatták a lakosságot, amely a korabeli helyi lapban, a *Szegedi Híradó* 11. számában január 24-én jelent meg. A beszámoló *a politikai és vegyestartalmú lapban* arra is kitért, hogy a „*bel- és felsővárosi (a felső tanyákat ide nem értve) választók összeíró küldöttségének elnöke Szluha Ágoston tanácsnok vál. tag, a rókus- és alsóvárosi (az alsó tanyát is betudva) választók összeíró küldöttségének elnöke Meák Gyula vál. tag.*”⁷⁸ A központi választmány jegyzőkönyvei tartalmazó *a. doboz*,⁷⁹ illetve a belügyminiszteri rendeleteket és a választásról készített jegyzőkönyveket tartalmazó *b.*⁸⁰ dobozban nem találtam arra vonatkozó információt, –ahogyan az említett cikkben sem, –hogy a felsőtanyai választók összeírását ki végezte el. A felsorolt forrásokból azt sem tudtam meg, hogy az összeíró küldöttségeket hogyan választották meg és mikor, illetve az elnökökön kívül kikből álltak a küldöttségek, hiszen a törvény 30. §-a alapján három tagból állt egy kerület összeíró küldöttsége. A *Szegedi Híradó* cikke arról azonban informálta a helyi lakosságot, hogy a küldöttségek az összeírást a Széchenyi-téren található bérház első emeleti utcai helyiségében fogják végezni, ebben a fejezetben ismertetett időtartam alatt minden nap reggelén kilenc és tizenkettő, illetve délutánján három és hat óra között.⁸¹

IV. 2. b. Az összeírás helyszíne

Az 1874. évi XXXIII. törvénycikk 33. §-a értelmében a központi választmányok rendelkezésére kellett bocsátani az 1848 és 1872 között készült választói névjegyzékeket, az

⁷⁵ CSML: Szeged Város Központi Választmányának iratai: 1872-1944. IV.1403.b. Központi Választmány iratai (1872-1943) 1875. 50611. számú rendelet.

⁷⁶ 1874: XXXIII. törvény-cikk. Az 1848: V. törvénycikk és az erdélyi II. törvénycikk módosításáról és kiegészítéséről. 112. §.

⁷⁷ 1874: XXXIII. törvény-cikk. Az 1848: V. törvénycikk és az erdélyi II. törvénycikk módosításáról és kiegészítéséről. 30. §.

⁷⁸ Hirdetmény. *Szegedi Híradó* 1875. január 24. 17. évf. 11. sz.

⁷⁹ CSML: Szeged Város Központi Választmányának iratai: 1872-1944. IV.1403.a. Központi Választmány jegyzőkönyvei (1872-1913) 1875.

⁸⁰ CSML: Szeged Város Központi Választmányának iratai: 1872-1944. IV.1403.b. Központi Választmány iratai (1872-1943) 1875.

⁸¹ Hirdetmény. *Szegedi Híradó* 1875. január 24. 17. évf. 11. sz.

egyes adók községi főkönyvét (B tabella), a földadó telekkönyvet, illetve a tagosítási telekkönyvet, amennyiben a tagosítás megtörtént. Ezeken kívül minden hatóság, köztisztviselő és lelkész köteles volt az összeíró küldöttségek és a központi választmányok számára minden szükséges adatot kiadni.⁸² A harmadik fejezetben ismertettem, hogy a 1848. évi V. és erdélyi II. törvénycikkek módosításai közül a vagyoni census adócenzussal történő felváltása volt a legfontosabb. Érthető, ha az összeíró küldöttségek számára a névjegyzékek elkészítése során kiemelkedő jelentőséggel bírt az adók községi főkönyve. Ezért merült fel a központi választmány jegyzőkönyvében az a javaslat, hogy az összeíró küldöttségek végezzék munkájukat az adószedői tisztség hivatali helyiségében. A szegedi központi választmány ugyanis attól tartott, hogy az adófőkönyvek eltávolítása a hivatalból hátráltatná az adótisztek munkáját, hiszen nem tudnák rögzíteni az adók befizetéseit. Másik érv, amely az egy helyiségben történő munkavégzés mellett szólt, az az volt, hogy az adótisztek tudnák ellenőrizni a központi választmány munkáját, így nem lett volna megkérdőjelezhető a főkönyvek hitelessége.

Várad Ignác, az adóhivatal igazgatója azonban más véleményen volt. Szerinte semmi akadálya nem volt annak, hogy az összeíró küldöttségek egy elkülönülő helyiségben végezzék tevékenységüket. Az arra vonatkozó aggályokat, miszerint az adófőkönyvek eltávolítása a hivatalból hátráltatná az általa vezetett hatóság feladatvégzését, azzal oszlatta el, hogy a küldöttségek számára csak részletekben adnák ki a főkönyveket. A hitelesség kapcsán felmerülő problémára azt a megoldást javasolta, hogy az összeíró küldöttségek mellé póttagokként adótiszteket küld, akik majd felügyelik a névjegyzékek elkészítését. Másik előnye a póttagok jelenlétének az volt, hogyha valaki, aki adóhátralékát törlesztette, és ezáltal teljesítette a választójog adócenzusát, azt nemcsak a névjegyzékben lehetett feltüntetni, hanem az adófőkönyvben is. Végül Várad Ignác javaslata érvényesült.⁸³

IV. 2. c. Életkor és foglalkozás meghatározása

A módosított és kiegészített választójogi novella első szakasza⁸⁴ életkori cenzusnak a 20 életév betöltését határozta meg. A foglalkozás beazonosítása azért bírt jelentőséggel, mert a tizedik szakasz szerint hiába teljesítette valaki a szükséges adócenzust, férfi nemű volt, és elmúlt 20 éves, ha a foglalkozása alapján gazdai hatalom alatt állónak lehetett tekinteni. A törvény így fogalmaz a gazdai hatalom alatt állókról: „*Gazdai hatalom alatt levőknek*

⁸² 1874: XXXIII. törvény-cikk. Az 1848: V. törvénycikk és az erdélyi II. törvénycikk módosításáról és kiegészítéséről. 33. §.

⁸³ CSML: Szeged Város Központi Választmányának iratai: 1872-1944. IV.1403.a. Központi Választmány jegyzőkönyvei (1872-1913) 1875. január 5.: 6. pont.

⁸⁴ 1874: XXXIII. törvény-cikk. Az 1848: V. törvénycikk és az erdélyi II. törvénycikk módosításáról és kiegészítéséről. 1. §.

tekintetnek a kereskedők és iparos tanoncok, valamint a köz- és magánszolgálatban álló szolgák és cselédek. Gazdatisztek gazdai hatalom alatt levőknek nem tekintetnek.”⁸⁵

A központi választmány által leginkább használt adófükönyvekből nem derült ki sem az életkora, sem a foglalkozása az adózóknak. Arról, hogy a közteherviselő illető milyen tevékenységet folytat, információt tudtak szerezni az adókötelesek összeírási lajstromából.⁸⁶ Ezért már csak az adózók életkorának a meghatározása maradt hátra megoldandó feladatként. A központi választmány a probléma kezelésére azzal az ötlettel állt elő, hogy a rendőrségi, csendőrségi és lelkészi hivatalok által elrendelt nyomozások során keletkezett iratokat használják fel az életkor megállapításához.⁸⁷ Az életkor kapcsán felmerülő nehézségekre az 1217. számú rendeletében reagált a belügyminiszter. A *belügyér* arra utasította Szeged város Központi Választmányát, hogy ne a pontos életkor megállapítására törekedjen, hanem azt igyekezzen kideríteni, hogy az illető betöltött-e, vagy sem a 20 évet. Majd azt a javaslatot tette, hogy amennyiben nem szolgálnak segítségül a korábbi választói névjegyzékek, akkor kérdezzék ki a helyi előjárókat, vagy az illetőt ismerő lakosokat, annak életkoráról.⁸⁸ Megjegyzem, az 1872-es választásokra elkészített szegedi választói névjegyzékek tartalmazták a választásra jogosultak életkorát, így elképzelhető, hogy használták a korábbi adatokat.⁸⁹ Joggal merül fel a kérdés, hogy miért nem alkalmazták a központi választmányok a kor megállapításánál a keresztelkedési anyakönyveket. Erre nem kaptam választ a központi választmány jegyzőkönyvéből, és a belügyminiszter sem tett említést ezen dokumentumokról a rendeleteiben.

IV. 2. d. Az értelmiségiek és a régi jog alapján választók

Az 1848-as V. törvénycikk 14. §-a⁹⁰ alapján nem volt elég, ha valaki teljesítette az említett törvényben előírt cenzusokat, ahhoz, hogy felkerüljön a választói névjegyzékre. Ehhez meg is kellett jelenni az összeíró küldöttség előtt az 1848-as választójogi novella 14. §-a értelmében. Ezt megváltoztatta az 1874. évi XXXIII. törvénycikk, mert a 29. § szerint „A választók

⁸⁵ 1874: XXXIII. törvény-cikk. Az 1848: V. törvénycikk és az erdélyi II. törvénycikk módosításáról és kiegészítéséről. 10. §.

⁸⁶ CSML: Szeged Város Központi Választmányának iratai: 1872-1944. IV.1403.a. Központi Választmány jegyzőkönyvei (1872-1913) 1875. január 5.: 7. pont.

⁸⁷ CSML: Szeged Város Központi Választmányának iratai: 1872-1944. IV.1403.a. Központi Választmány jegyzőkönyvei (1872-1913) 1875. január 5.: 9. pont.

⁸⁸ CSML: Szeged Város Központi Választmányának iratai: 1872-1944. IV.1403.b. Központi Választmány iratai (1872-1943) 1875. 1217. számú rendelet.

⁸⁹ CSML: Szeged Város Központi Választmányának iratai: 1872-1944. IV.1403.d. Képviselőválasztási névjegyzékek (1872-1944) 1872.

⁹⁰ 1848: V. törvény-cikk. Az országgyűlési követeknek népképviselet alapján választásáról. 14. §.

*névjegyzéke hivatalból állittatik össze, és évenként hivatalból igazittatik ki.*⁹¹ A 29. § ellenére a központi választmány 9.⁹² és 14.⁹³ pontjai arról írtak, hogy a 2.⁹⁴ és a 9.⁹⁵ §§ alapján választóknak meg kell jelenniük az összeíró küldöttségek előtt, ha fel akarnak kerülni a választók névsorába. Következésként fel fogom oldani azt a paradoxont, amely a törvény szövege és a központi választmány gyakorlata között fennáll.

A módosított és kiegészített választójogi törvény 33.⁹⁶ §-a tartalmazza mindazokat az eszközöket, amelyek az összeíró küldöttségek rendelkezésére álltak a 29. § teljesítéséhez. Ilyen eszköznek számított az adófükönyv, a földadó telekkönyv, az 1848 és 1872 között készült választói összeírások, a tagosítási telekkönyvek, illetve minden olyan hatósági, lelkészi és köztisztviselői irat, amely segíthette az összeírást. Ám a felsoroltak közül egyiket sem lehetett minden kétséget kizáróan alapul vennie a küldöttségeknek feladatuk ellátása során, ha a 2. és a 9. §§ által szavazókról volt szó.

A 2. § alapján szavazók a „*személyükre nézve meg nem adóztatott s különben választói képesítéssel bíró adófizetők*”⁹⁷ körébe tartoztak, ahogyan a 9. §-ban felsorolt foglalkozásokat végzők is. Előbbi szakasz a régi jog maghagyása alapján tette lehetővé a szavazásokon történő részvételt, azaz akik 1848 előtt honorátori-, nemesi-, és egyházi státusuk, valamint kiváltságos kerületekből származásuk miatt gyakorolhattak politikai jogokat.⁹⁸ További feltétel volt számukra az, hogy 1848 és 1872 között a választói névjegyzékekben szerepeljenek. A 9. § az értelmiségiek számára biztosította a választójogot „*Jövedelmükre való tekintet nélkül [...]*”. A lelkészek, segédlelkészek, tanárok, iskolatanítók, kisdédávók és községi jegyzők esetében nem volt elégséges az oklevél a végzettségükről, hanem nekik azt az állást kellett betölteniük, amely munka ellátására képesítéssel bírtak.⁹⁹

Ahogy említettem, a 1848 előtt politikai kiváltságokkal bírók és az értelmiségiek esetében nem tudták alkalmazni a 33. §-ban felsorolt információs forrásokat. Bár a törvény

⁹¹ 1874: XXXIII. törvény-cikk. Az 1848: V. törvény-cikk és az erdélyi II. törvény-cikk módosításáról és kiegészítéséről. 29. §.

⁹² CSML: Szeged Város Központi Választmányának iratai: 1872-1944. IV.1403.a. Központi Választmány jegyzőkönyvei (1872-1913) 1875. január 5.: 9. pont.

⁹³ CSML: Szeged Város Központi Választmányának iratai: 1872-1944. IV.1403.a. Központi Választmány jegyzőkönyvei (1872-1913) 1875. január 15.: 14. pont.

⁹⁴ 1874: XXXIII. törvény-cikk. Az 1848: V. törvény-cikk és az erdélyi II. törvény-cikk módosításáról és kiegészítéséről. 2. §.

⁹⁵ 1874: XXXIII. törvény-cikk. Az 1848: V. törvény-cikk és az erdélyi II. törvény-cikk módosításáról és kiegészítéséről. 9. §.

⁹⁶ 1874: XXXIII. törvény-cikk. Az 1848: V. törvény-cikk és az erdélyi II. törvény-cikk módosításáról és kiegészítéséről. 33. §.

⁹⁷ CSML: Szeged Város Központi Választmányának iratai: 1872-1944. IV.1403.a. Központi Választmány jegyzőkönyvei (1872-1913) 1875. február 25.: 26. pont.

⁹⁸ DOBSZAY TAMÁS: *A rendi országgyűlés utolsó évtizedei*. Országgház Könyvkiadó. Budapest, 2019. 64-68. p.

⁹⁹ 1874: XXXIII. törvény-cikk. Az 1848: V. törvény-cikk és az erdélyi II. törvény-cikk módosításáról és kiegészítéséről. 9. §.

nem írta elő ezen választói csoportok számára sem a küldöttség előtti megjelenést, mégis be kellett fáradniuk a Széchenyi-téren található bérházba, amennyiben szavazni kívántak. Ennek az a magyarázata, hogy az értelmiségiek, és az 1848 előtt politikai jogokkal bírók nem a befizetett adójuk után jutottak választójoghoz, ám a 33. §-ban említett iratok egy része a választók vagyonának és fizetett adójának a meghatározásban szolgáltak segítségül. Az 1848 és 1872 között készült választói összeírások sem bizonyultak megbízhatónak ez esetben, hiszen a régi jog alapján választók elköltözhetnek vagy elhunyhattak. Az értelmiségiek esetében egyrészt a végzettség igazolására, másrészt arra vonatkozólag nem állt rendelkezésre semmilyen dokumentum, hogy az előző bekezdésben felsorolt foglalkozásokat végzők milyen munkát végeztek.

IV. 2. e. Az adóhátralékok törlesztési határideje és annak változása

Pálffy Ferenc 1875 január 15-én felhívta a központi választmány figyelmét arra, hogy a testület határozza meg azt a határidőt, ameddig az adófizetők teljesíthetik adóhátralékaikat, amennyiben szavazni kívánnak. Ez az időpont megegyezett az összeírási munkálatok utolsó napjával, azaz február 25-vel.¹⁰⁰ Fontos kiemelni a törvény 108. §-át,¹⁰¹ amely ismerete azért fontos, hogy megértsük, a központi választmány jegyzőkönyve miért tartalmazta a következőt: „[...] mindazon polgárok, kik a választók ideiglenes névjegyzékébe csakis az okból nem vétettek fel, mivel mult évi adójukat vagy netalán régibb adóhátralékaikból a mult évi adójuknak megfelelő mennyiségben a részletfizetést nem teljesítették [...]”¹⁰² Azaz, ahogyan a 108. §-ból is következik, nem kellett minden adóhátralékot törleszteni, ezért találó a *Szegedi Híradó* újságírójának megjegyzése: „Különösen az ország legkülönbözőbb részeiről érkező hírek jelentik, hogy a választási törvény említett rendelkezésének hatása mindenütt abban nyilatkozik, hogy a hátralékosok sietnek adójukat befizetni. Így legalább van rá remény, hogy minden negyedik évben befizetjük egy évi adónkat.”¹⁰³

A választások előkészülete alatt viták zajlottak a képviselőházban arról, hogy az összeírássra és az adóhátralékok törlesztésére elég idő áll-e rendelkezésre. Tisza Kálmán január

¹⁰⁰ CSML: Szeged Város Központi Választmányának iratai: 1872-1944. IV.1403.a. Központi Választmány jegyzőkönyvei (1872-1913) 1875. január 15.: 14. pont.

¹⁰¹ 1874: XXXIII. törvény-cikk. Az 1848: V. törvénycikk és az erdélyi II. törvénycikk módosításáról és kiegészítéséről. 108. §.

¹⁰² CSML: Szeged Város Központi Választmányának iratai: 1872-1944. IV.1403.a. Központi Választmány jegyzőkönyvei (1872-1913) 1875. március 30.: 36. pont.

¹⁰³ Hazai ügyek. *Szegedi Híradó* 1875. január 6. 17. évf. 3. sz.

23-ai képviselőházi felszólalásában arra az egyenlőtlenségre mutatott rá, miszerint egyes központi választmányok, érzékelve az idő szűkösségét, több időt hagytak az adók törlesztésére. Ezt megtehették, hiszen a törvény 30. §-a azt írta elő, hogy a központi választmányok hatáskörébe tartozik az összeírási munkálatokra szánt időtartam meghatározása.¹⁰⁴ Tisza Békés vármegye kérvényét hangoztatta a képviselőházban, amely azt a javaslatot tartalmazta, hogy csak azokat zárják ki a választójog gyakorlásából, akik április hónap végéig nem fizetik be múlt évi adóikat, vagy az előző évi adójuk mennyiségének megfelelő összeget.¹⁰⁵ Tisza benyújtotta a törvény módosításáról szóló javaslatát is, ám ezt ekkor még leszavazták.¹⁰⁶

Helfy Ignác képviselő interpellációt intézett az akkori belügyminiszterhez, Tisza Kálmánhoz, méghozzá abban az ügyben, amelyről „*alig néhány hete, hogy ő maga hasonló értelemben igen erélyesen nyilatkozott.*”¹⁰⁷ Tisza Kálmán március 2-án lett a Wenckheim Béla vezette kormány belügyminisztere,¹⁰⁸ és Helfy Ignác hat nappal később, 8-án intézte hozzá interpellációját, amelyben a törvény 12. § 5. pontját kifogásolta.¹⁰⁹ Arra hivatkozott Helfy, hogy az 1874. évi XXXIII. törvénycikk szerint először tartanak országgyűlési választásokat, ennek ellenére sem a törvény, sem a belügyminiszter nem kényszerítette arra a központi választmányokat, hogy több időt adjanak a szavazni kívánóknak hátralékaik teljesítésére.¹¹⁰ Tisza Kálmán március 17-én válaszolt az interpellációra, és egy törvényjavaslatot is benyújtott az 1874. évi XXXIII. törvénycikk 2. és 108. §§-ainak a pótlásáról.¹¹¹ Tisza miniszteri beszámolójában arra kérte a képviselőházat, hogy minél hamarabb tárgyaljanak és szavazzanak a javaslatról. A törvényjavaslatot már másnap megtárgyalták,¹¹² majd március 21-én elfogadták,¹¹³ 23-án az uralkodó szentesítette a törvényt, és 24-én a törvényhozás mindkét házában kihirdették.¹¹⁴

Tisza Kálmán a szegedi központi választmányt az 14803. számú rendeletében tájékoztatta az 1875. évi VI. törvény rendelkezéseiről, illetve utasította nevezett testületet arra,

¹⁰⁴ NAGY IVÁN (szerk.): *Az 1872-ik évi szeptember 1-re hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója*. Magyar Királyi Államnyomda, Buda, 1875. XIV. kötet. Ülésnapok: 1872-323. 150-151. pp.

¹⁰⁵ Képviselőházi napló, 1872. XIV. kötet. Ülésnapok: 1872-323. 148. p.

¹⁰⁶ Nem hivatalos rész. *Budapesti Közlöny* 1875. február 17. 38. sz.

¹⁰⁷ NAGY IVÁN (szerk.): *Az 1872-ik évi szeptember 1-re hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója*. Magyar Királyi Államnyomda, Buda, 1875. XV. kötet. Ülésnapok: 1872-340. 82-83. pp.

¹⁰⁸ BÖLÖNY JÓZSEF: *Magyarország kormányai 1848-1975*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1978. 50. p.

¹⁰⁹ 1874: XXXIII. törvény-cikk. Az 1848: V. törvénycikk és az erdélyi II. törvénycikk módosításáról és kiegészítéséről. 12. §.

¹¹⁰ Képviselőházi napló, 1872. XV. kötet. Ülésnapok: 1872-340. 82-83. pp.

¹¹¹ Képviselőházi napló, 1872. XV. kötet. Ülésnapok: 1872-347. 251-252. pp.

¹¹² Nem hivatalos rész. *Budapesti Közlöny* 1875. március 18. 63. sz.

¹¹³ Nem hivatalos rész. *Budapesti Közlöny* 1875. március 23. 67. sz.

¹¹⁴ Hivatalos rész. *Budapesti Közlöny* 1875. március 25. 69. sz.

hogy adjon ki hirdetményt, amelyben a lakosságot az említett törvényről és annak végrehajtásának módjáról tájékoztatni kell.¹¹⁵ A szegedi központi választmány március 30-án tartott ülésén elkészítette a hirdetményt, amely beszámolt a törvény azon szakaszairól,¹¹⁶ amelyek szerint április 15-ig törleszthették adóhátralékaikat, és az erre vonatkozó *felszólalásokat*¹¹⁷ 16-ig nyújthatták be a lakosok.¹¹⁸ A továbbiakban a belügyminiszter utasította a szegedi központi választmányt, hogy az 1875. évi VI. törvénycikk¹¹⁹ kapcsán keletkezett *felszólalásokról* készítsen kimutatást, majd terjesszék fel a belügyminisztériumhoz.¹²⁰ Április 16-a után tizenkét olyan illető *felszólalását* tartalmazta a központi választmány jegyzőkönyve, akiket felvettek a névjegyzékbe. Ám a tizenkét személy közül ketten¹²¹ biztosan nem az adóhátralékok utólagos törlesztése miatt jutottak választójoghoz, és a maradék tíz személy választói névjegyzékbe kerülését nem részletezte a jegyzőkönyv.¹²²

IV. 2. f. A *csekély* mértékű adóhátralékosok

Előző fejezetben bemutatam a 108. szakaszt, amely értelmében elegendő volt az előző, azaz az 1874. évi adók befizetése.¹²³ Ennek ismeretében az a benyomásunk lehet, hogy a módosított és kiegészített választójogi törvény az adócenzus tekintetében nem volt túl szigorú. Ezt egyrészt a választásra jogosultak arányával, másrészt a krajcárokkal tartozók esetével lehet cáfolni. A választójogukat gyakorló állampolgárok arányáról, illetve csökkenéséről már

¹¹⁵ CSML: Szeged Város Központi Választmányának iratai: 1872-1944. IV.1403.b. Központi Választmány iratai (1872-1943) 1875. 14803. számú rendelet.

¹¹⁶ 1875. évi VI. törvénycikk az országgyűlési képviselők választásáról szóló 1874. évi XXXIII. törvénycikk 12. § 5. pontjának és 108. §-ának pótlásáról 2. 3. §§.

¹¹⁷ A *felszólalás* azt jelentette, hogy azok, akiket nem vettek fel a választói névjegyzékbe, a központi választmányok által meghatározott tíz nap alatt az általuk jogtalannak vélt döntés ellen a központi választmánynál *felszólalhatott*, illetve azon illetők, akik felkerültek a választói névjegyzékbe, mások jogtalan felvétele vagy kihagyása ellen szintén *felszólalhattak*. (1874: XXXIII. törvény-cikk. Az 1848: V. törvénycikk és az erdélyi II. törvénycikk módosításáról és kiegészítéséről. 44. §.)

¹¹⁸ CSML: Szeged Város Központi Választmányának iratai: 1872-1944. IV.1403.a. Központi Választmány jegyzőkönyvei (1872-1913) 1875. március 30.: 36. pont.

¹¹⁹ 1875. évi VI. törvénycikk az országgyűlési képviselők választásáról szóló 1874. évi XXXIII. törvénycikk 12. § 5. pontjának és 108. §-ának pótlásáról.

¹²⁰ CSML: Szeged Város Központi Választmányának iratai: 1872-1944. IV.1403.b. Központi Választmány iratai (1872-1943) 1875. 20450. számú rendelet.

¹²¹ CSML: Szeged Város Központi Választmányának iratai: 1872-1944. IV.1403.a. Központi Választmány jegyzőkönyvei (1872-1913) 1875. április 17.: 66. pont.

¹²² CSML: Szeged Város Központi Választmányának iratai: 1872-1944. IV.1403.a. Központi Választmány jegyzőkönyvei (1872-1913) 1875. április 17.: 57-65. pontok, április 20.: 67. pont.

¹²³ 1874: XXXIII. törvény-cikk. Az 1848: V. törvénycikk és az erdélyi II. törvénycikk módosításáról és kiegészítéséről. 108. §.

volt szó a harmadik fejezetben, ezért most arról fogok írni, hogy a *cesekély* mértékű adóhátralékosok kérdését hogyan kezelte a központi választmány.

Börösök Sándor, központi választmányi tag, a testület február 22-ei ülésén indítványozta, hogy azon adózókat, akiknek a hátraléka *cesekély* mértékű volt, hirdetményben szólítsák fel elmaradásaik teljesítésére. Erre a felszólításra nem került sor, de felmerül a kérdés, hogy Börösök Sándor kiknek akart hirdetményt küldeni. Azokról az adózókról volt szó, akiknek az adótartozásaik nem érték el az egy forintot, azaz krajcárokból volt mérhető az adómennyiség, amit még nem fizettek be.¹²⁴

Szluha Ágoston, felsőváros és belváros összeíró küldöttségének az elnöke február 25-én arról tett jelentést, hogy az összeírási munkálatokat befejezték, és azokat az illetőket, akik csak krajcárokkal tartoztak, felvették a választók ideiglenes névjegyzékébe. Szluha a következőképpen indokolta döntését: „[...] mert az adókönyvekből önként kitetszett, hogy az ily hátralékok befizetésének mulasztása a fizetőnek be nem számítható tévedéséből történt, [...]”¹²⁵

Alsóváros, Rókus és Alsótanya városrészek összeíró küldöttsége azonban nem vette fel a krajcárokkal tartozókat az ideiglenes névjegyzékbe.¹²⁶ Mivel a törvény nem tartalmazott rendelkezést arról, hogy a krajcárokkal hátralékosok esetében mit kell tenni az összeírás során, a központi választmány dönthetett. A testület Rókus, Alsóváros és Alsótanya városrészek összeíró küldöttségének gyakorlatát támogatta, és arról határozott, hogy a krajcárokkal tartozókat ki kell törölni a névjegyzékből.¹²⁷ Amikor március elsején megkezdte az ideiglenes névsor ellenőrzését a központi választmány, az ismertetett határozata szerint járt el.¹²⁸

IV.3. Változtatások az ideiglenes névjegyzékben

Az összeíró küldöttségek befejezték munkájukat február 25-én. Azonban a központi választmányok névjegyzékkel kapcsolatos munkája nem ért ekkor véget. Az 1875. évi VI.

¹²⁴ CSML: Szeged Város Központi Választmányának iratai: 1872-1944. IV.1403.a. Központi Választmány jegyzőkönyvei (1872-1913) 1875. február 22.: 24. pont.

¹²⁵ CSML: Szeged Város Központi Választmányának iratai: 1872-1944. IV.1403.a. Központi Választmány jegyzőkönyvei (1872-1913) 1875. február 25.: 26. pont.

¹²⁶ CSML: Szeged Város Központi Választmányának iratai: 1872-1944. IV.1403.a. Központi Választmány jegyzőkönyvei (1872-1913) 1875. február 22.: 23. pont.

¹²⁷ CSML: Szeged Város Központi Választmányának iratai: 1872-1944. IV.1403.a. Központi Választmány jegyzőkönyvei (1872-1913) 1875. február 25.: 26. pont.

¹²⁸ CSML: Szeged Város Központi Választmányának iratai: 1872-1944. IV.1403.a. Központi Választmány jegyzőkönyvei (1872-1913) 1875. március 1.: 27. pont.

törvénycikk kapcsán már említést tettem a *felszólalásokról*. Ebben az alfejezetben nemcsak a *felszólalásokról* lesz szó, hanem azok elbírálásáról, illetve a központi választmányok által végrehajtott névjegyzéki módosításokról is.

Az 1874. évi XXXIII. törvénycikk 44. §-a nyújt információt arról, mit értettek *felszólalások* alatt. Ahogyan azt már korábban megírtam, a *felszólalásokat* azon illetők nyújtották be a központi választmánynak, akik azt gondolták, hogy jogtalanul maradtak ki a választói névjegyzékből. Említett szakasz arra is lehetőséget nyújtott, hogy azok, akiket felírtak a választók névsorába, azokról nyújthattak be észrevételeket a központi választmánynak, akikről azt feltételezték, hogy jogtalanul maradtak le, vagy esetleg jogtalanul kerültek fel a választói névjegyzékbe.¹²⁹

A törvény 41. §-a értelmében a központi választmányoknak az összeíró küldöttségek által elkészített ideiglenes névjegyzékeket ellenőriznie kellett, és a rendelkezésre álló adatok alapján javították a névjegyzékben fellelhető hibákat.¹³⁰ A szegedi központi választmány március elsején kezdte meg ezt a feladatot és március 5-én be is fejezték. Ebben az öt napban folyamatosan zajlott a névjegyzékek vizsgálata a 41. § értelmében, azonban a jegyzőkönyv csak az első és az utolsó napokról számolt be. Tehát jogszerűtlenül járt el a központi választmány, mert a központi választmánynak minden tanácskozásáról jegyzőkönyvet kellett készítenie. Nem derül ki azonban, hogy ebben az öt napban folyamatosan ülésezett-e a választmány, és ezen tanácskozások egy részéről nem készített jegyzőkönyvet, vagy az is előfordulhatott, hogy nem hívták össze minden napra a testületet.¹³¹

Elmondható, hogy az ideiglenes névjegyzékből ebben az időszakban tizenegy embert töröltek ki,¹³² illetve a lelkészi hivatal, az izraelita hitközség és a távirásztisztek kérvényeket nyújtottak be a választók utólagos felvételéről.¹³³ Utóbbi kérvények még nem számítottak *felszólalásoknak*, de a jegyzőkönyvekből nem tudtam meg, hogy milyen döntések születtek ezekben az ügyekben.

¹²⁹ 1874: XXXIII. törvény-cikk. Az 1848: V. törvénycikk és az erdélyi II. törvénycikk módosításáról és kiegészítéséről. 44. §.

¹³⁰ 1874: XXXIII. törvény-cikk. Az 1848: V. törvénycikk és az erdélyi II. törvénycikk módosításáról és kiegészítéséről. 41. §.

¹³¹ CSML: Szeged Város Központi Választmányának iratai: 1872-1944. IV.1403.a. Központi Választmány jegyzőkönyvei (1872-1913) 1875. március 1., március 5.

¹³² CSML: Szeged Város Központi Választmányának iratai: 1872-1944. IV.1403.a. Központi Választmány jegyzőkönyvei (1872-1913) 1875. március 1.: 27. pont.

¹³³ CSML: Szeged Város Központi Választmányának iratai: 1872-1944. IV.1403.a. Központi Választmány jegyzőkönyvei (1872-1913) 1875. március 5.: 28. 29. pontok.

Még a március ötödikei ülésen meghatározta a központi választmány az ideiglenes névjegyzékek kitűzésének határidejét március 15-re.¹³⁴ A testület az 1874. évi XXXIII. törvénycikk 42. §-a alapján járt el, amely arról rendelkezett, hogy a lakosság számára lehetővé kellett tenni az ideiglenes névjegyzék tartalmának megismerését.¹³⁵ A 44. §, előírta, hogy a *felszólalásokra* tíz nap áll rendelkezésre, és a *felszólalások* tartalma is nyilvános volt,¹³⁶ illetve mindazok *észrevételezhették a felszólalásokat*, akik a 44. § alapján a *felszólalás* jogával élhettek.¹³⁷ Mindenesetre Szegeden március 15 és 25 között az ideiglenes névjegyzéket bárki megtekinthette a Széchenyi-téren található bérház első emeleti helyiségében. A beérkező *felszólalások* átvételére a központi választmány elnöke, Pálffy Ferenc polgármester jelölte ki a hatósági tagokat.¹³⁸

A *felszólalásokkal* március 30-án kezdett el foglalkozni a tárgyaló testület, és húsz nap állt rendelkezésére a döntéshozatalhoz.¹³⁹ Az április hetedikéi ülés után 17-én tartottak legközelebb tanácskozást, ám ekkor már valószínű volt, hogy az 1875. évi VI. törvénycikk eredményeként keletkező *felszólalások* elbírálásával is törődtek.¹⁴⁰ Azonban a március végén és április 7-én tartott üléseken hét *felszólalás* kapcsán hozott döntést a választmány, és minden esetben az volt a döntés, hogy az illetőket felvették a névjegyzékbe.¹⁴¹

Amennyiben a központi választmány elutasította a kérvényezők *felszólalásait* és észrevételeit, akkor még mindig volt tíz nap arra,¹⁴² hogy a Kúriához fellebbezzenek az érintettek.¹⁴³ Szegeden a választmány határozatai ellen nem adtak be fellebbezéseket,¹⁴⁴ azonban ez nem jelentette azt, hogy a szegedi központi választmány nem járt el törvényellenesen.

¹³⁴ CSML: Szeged Város Központi Választmányának iratai: 1872-1944. IV.1403.a. Központi Választmány jegyzőkönyvei (1872-1913) 1875. március 5.: 32. pont.

¹³⁵ 1874: XXXIII. törvény-cikk. Az 1848: V. törvénycikk és az erdélyi II. törvénycikk módosításáról és kiegészítéséről. 42. §.

¹³⁶ 1874: XXXIII. törvény-cikk. Az 1848: V. törvénycikk és az erdélyi II. törvénycikk módosításáról és kiegészítéséről. 44. §.

¹³⁷ 1874: XXXIII. törvény-cikk. Az 1848: V. törvénycikk és az erdélyi II. törvénycikk módosításáról és kiegészítéséről. 42. §.

¹³⁸ CSML: Szeged Város Központi Választmányának iratai: 1872-1944. IV.1403.a. Központi Választmány jegyzőkönyvei (1872-1913) 1875. március 5.: 32. pont.

¹³⁹ CSML: Szeged Város Központi Választmányának iratai: 1872-1944. IV.1403.a. Központi Választmány jegyzőkönyvei (1872-1913) 1875. március 30.: 38. pont.

¹⁴⁰ CSML: Szeged Város Központi Választmányának iratai: 1872-1944. IV.1403.a. Központi Választmány jegyzőkönyvei (1872-1913) 1875. április 17.

¹⁴¹ CSML: Szeged Város Központi Választmányának iratai: 1872-1944. IV.1403.a. Központi Választmány jegyzőkönyvei (1872-1913) 1875. március 30.:38. pont., április 7.: 45. 46. 49. 51. 52. 53. pontok.

¹⁴² 1874: XXXIII. törvény-cikk. Az 1848: V. törvénycikk és az erdélyi II. törvénycikk módosításáról és kiegészítéséről. 49. §.

¹⁴³ 1874: XXXIII. törvény-cikk. Az 1848: V. törvénycikk és az erdélyi II. törvénycikk módosításáról és kiegészítéséről. 50. §.

¹⁴⁴ CSML: Szeged Város Központi Választmányának iratai: 1872-1944. IV.1403.a. Központi Választmány jegyzőkönyvei (1872-1913) 1875. május 12.: 70. pont.

Jó példa erre az, amikor a központi választmány a belügyminiszterhez fordult tanácsért az ideiglenes névjegyzék elkészítése során. Machold Miksa orvos és Szojka Gusztáv mérnök adóhátralékaikat még időben teljesítették, azonban a központi választmány hibát követett el, és nem vették fel őket a választói névjegyzékbe. Azonban ezt a mulasztást már túl későn vették észre, így már nem volt lehetőség arra, hogy említett személyeket a választók állandó névjegyzékébe felírják. A központi választmány azzal a dilemmával nézett szembe, hogy bár törvénytelenül járt el akkor, amikor Machold Miksát és Szojka Gusztávot nem vették fel a névsorba, az is törvényellenes lenne, ha utólag írnák fel az orvost és a mérnököt az állandó névjegyzékbe.¹⁴⁵ Ezért fordultak a belügyminiszterhez, Tisza Kálmánhoz, aki azt a választ küldte, hogy a nevezetteket a következő indoklással fel kell venni a névjegyzékbe: „*Minthogy a választási törvény 52 §-a szerint a választók állandó névjegyzékének végleges összeállítása a központi választmány hatásköréhez tartozik, a már felterjesztett állandó névjegyzék pedig a nevezetteknek kihagyása miatt véglegesen összeállítottak nem tekinthető, [...] az elől nevezett választóknak az állandó névjegyzékbe pótlólag leendő felvétele iránt saját hatáskörében intézkedvén, az ekként kiegészített állandó névjegyzéket ide ismét mielőbb terjessze fel.*”¹⁴⁶ A központi választmány teljesítette a belügyminiszter rendeletét,¹⁴⁷ majd a választások előtt nem sokkal, június 26-án figyeltek fel arra, hogy Fröhlich Ferencz és Kertész Ferencz kórházi segédgondnokokat szintén törvénytelenül hagyták ki a választók állandó névjegyzékéből, és ebben az esetben is, a hasonló ügyben keletkezett belügyminiszteri rendelet alapján jártak el.¹⁴⁸

IV. 4. A választások lebonyolítása

IV. 4. a. A választások napjának kitűzése, a választások helyszíne és a választásokat felügyelő személyek

Tisza Kálmán május 31-én keltezett rendeletében értesítette a központi választmányokat arról, hogy az uralkodó augusztus 28-án kívánja összehívni az 1875-ös országgyűlést. A belügyminiszter a mezőgazdasági munkálatokra tekintettel arra utasította a központi

¹⁴⁵ CSML: Szeged Város Központi Választmányának iratai: 1872-1944. IV.1403.a. Központi Választmány jegyzőkönyvei (1872-1913) 1875. június 5.: 77. pont.

¹⁴⁶ CSML: Szeged Város Központi Választmányának iratai: 1872-1944. IV.1403.b. Központi Választmány iratai (1872-1943) 1875. 29314. számú rendelet.

¹⁴⁷ CSML: Szeged Város Központi Választmányának iratai: 1872-1944. IV.1403.a. Központi Választmány jegyzőkönyvei (1872-1913) 1875. június 26.: 82. pont.

¹⁴⁸ CSML: Szeged Város Központi Választmányának iratai: 1872-1944. IV.1403.a. Központi Választmány jegyzőkönyvei (1872-1913) 1875. június 26.: 85. pont.

választmányokat, hogy azok július elseje és tizedike között tartsák meg az országgyűlési választásokat. Ezen kívül felhívta a figyelmet¹⁴⁹ az 1874. évi XXXIII. törvénycikk azon szakaszaira, amelyek alapján a választásokat le kellett bonyolítani.¹⁵⁰

Szegeden a központi választmány június ötödikén tárgyalta meg a szükséges teendőket. Először a választás napját tűzték a törvény 56. §-a szerint,¹⁵¹ és július 6-át jelölték meg a választások napjául. Ezután megválasztották a választási elnököket és azok jegyzőit. Felsőváros, felsőtanya és a belváros városrészek választókerületének választási elnöke Veszelinovits Bazil, jegyzője Olajosi Ferenc lett. Mivel az első kerületi választók száma meghaladta az 1500 főt, ezért az 59. §¹⁵² értelmében még egy szavazatszedő küldöttséget is megválasztottak. Ennek elnöke Dr. Rósenberg Izsó lett, az elnök jegyzője Szeles Ferencz volt. A kerület helyettes választási elnökeit Szűcs Ferencznek és Bánhidy Vendelnek hívták, és a helyettes jegyzők Timpauer Géza és Vékes Sándor voltak. A második választókerület-amely Rókus, Alsótanya és Alsóváros részekből állt-elnökének Meák Gyulát, helyettesének Fodor Ádám Imrét, jegyzőjének Bérczy Antalt, helyettes jegyzőjének Vékes Ignácot választották meg.

A választásokat felügyelő és irányító személyzet megválasztása után meghatározták a szavazás sorrendjét, amelyet a 61. §¹⁵³ utalt a választmány hatáskörébe. A testület úgy döntött, hogy az első választókerületben a belvárosi, illetve a felsővárosi és felsőtanyai szavazók külön helyen szavaznak, és választójogukkal utóbbi városrészek esetében a felsőtanyaiak élhetnek előbb. A második kerületben először a rókusiak, majd az alsótanyaiak, végül az alsóvárosiak járulhattak a szavazatszedő küldöttség elé.¹⁵⁴

A választásokat felügyelő személyek közé tartoztak a *bizalmi* férfiak is, őket a képviselőjelöltet ajánlók jelölhették ki, azonban, ha nem éltek ezzel a lehetőséggel az ajánlók, a választási elnök feladata volt a *bizalmi* férfiak megnevezése. Ezek a személyek a törvény 64. §-a szerint ellenőrizték, hogy valóban az jelent-e meg a szavazatszedő küldöttség előtt, aki

¹⁴⁹ CSML: Szeged Város Központi Választmányának iratai: 1872-1944. IV.1403.b. Központi Választmány iratai (1872-1943) 1875. 25333. számú rendelet.

¹⁵⁰ 1874: XXXIII. törvény-cikk. Az 1848: V. törvénycikk és az erdélyi II. törvénycikk módosításáról és kiegészítéséről. 57. 58. 59. 60. 61. 62. és 69.§§.

¹⁵¹ 1874: XXXIII. törvény-cikk. Az 1848: V. törvénycikk és az erdélyi II. törvénycikk módosításáról és kiegészítéséről. 56. §.

¹⁵² 1874: XXXIII. törvény-cikk. Az 1848: V. törvénycikk és az erdélyi II. törvénycikk módosításáról és kiegészítéséről. 59. §.

¹⁵³ 1874: XXXIII. törvény-cikk. Az 1848: V. törvénycikk és az erdélyi II. törvénycikk módosításáról és kiegészítéséről. 61. §.

¹⁵⁴ CSML: Szeged Város Központi Választmányának iratai: 1872-1944. IV.1403.a. Központi Választmány jegyzőkönyvei (1872-1913) 1875. június 5.: 77. pont.

a választói névjegyzékben szerepelt.¹⁵⁵ A választási elnökök, Veszelinovits Bazil és Meák Gyula indítványozták, hogy Kovács József ne lehessen *bizalmi* férfi, hiszen ő nem szerepelt a választói névjegyzékben.¹⁵⁶ A jegyzőkönyv nem tartalmazta, hogy hogyan határoztak az ügyben, de a törvény nem írta elő sehol, hogy csak az lehet *bizalmi* férfi, aki választójoggal bír.

IV. 4. b. A választások lezajlása és eredményei

A központi választmánynak a szavazatszedő küldöttségek július tizedikén számoltak be a választásokról.¹⁵⁷ A választásokról a törvény 87. §-a alapján jegyzőkönyvet kellett vezetni, amelynek tartalmaznia kellett a választókerület nevét, a választás helyét és idejét, a képviselőjelöltek neveit, a *bizalmi* férfiak neveit, a képviselőajánlásokat, a jelöltek visszalépését, a szavazás megkezdésének idejét, a szavazás végeredményét, az elnök által meghatározott záróra időpontját és az elnök azon intézkedéseit is be kellett mutatni, amelyeket az a közrend fenntartása érdekében tett.¹⁵⁸

A választásokról készült szegedi jegyzőkönyvek tartalmazták ezeket az információkat. A választási eljárást az első választókerületben nyolc órakor kezdték meg, majd ismertette az ajánlásokat és a képviselőjelölteket a választási elnök, Veszelinovits Bazil. Annak okán, hogy több mint tíz választó szavazni kívánt, az elnök elrendelte a szavazást, és kilenc órától tudtak élni jogukkal a választók.¹⁵⁹ Az 1875-ös választás volt az első, ahol már törvény értelmében csak a nyílt szavazás volt az elfogadott. A korábbiakban is a legtöbb helyen a nyílt szavazást alkalmazták, ám egyes kerületekben előfordult titkos szavazás is, még hozzá golyók felhasználásával.¹⁶⁰ Szavazatok négy óra hét percig érkeztek be, majd az elnök öt óra hét

¹⁵⁵ 1874: XXXIII. törvény-cikk. Az 1848: V. törvénycikk és az erdélyi II. törvénycikk módosításáról és kiegészítéséről. 64. §.

¹⁵⁶ CSML: Szeged Város Központi Választmányának iratai: 1872-1944. IV.1403.a. Központi Választmány jegyzőkönyvei (1872-1913) 1875. június 26.: 85. pont.

¹⁵⁷ CSML: Szeged Város Központi Választmányának iratai: 1872-1944. IV.1403.a. Központi Választmány jegyzőkönyvei (1872-1913) 1875. július 10.

¹⁵⁸ 1874: XXXIII. törvény-cikk. Az 1848: V. törvénycikk és az erdélyi II. törvénycikk módosításáról és kiegészítéséről. 87. §.

¹⁵⁹ CSML: Szeged Város Központi Választmányának iratai: 1872-1944. IV.1403.b. Központi Választmány iratai (1872-1943) 1875. Jegyzőkönyv-I. kerület.

¹⁶⁰ RUSZOLY JÓZSEF: *Az erdélyi választójog történetéhez (1848-1872)*. In. Acta Universitatis Szegediensis: acta juridica et politica. Emlékkönyv dr. Szabó András egyetemi tanár 70. születésnapjára. 53. kötet. Kiadja a szegedi József Attila Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának tudományos bizottsága. Szeged, 1998. 326. p.; RUSZOLY JÓZSEF: *Választók és választások három alsó-magyarországi bányavárosban 1848-1872*. In. Dobrossy István (szerk.): Tanulmányok és források az 1848-1849-es forradalom és szabadságharc történetéhez. Kiadja: Dobrossy István a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár igazgatója. Miskolc, 1998. 27. p.; RUSZOLY JÓZSEF: *Országgyűlési képviselő-választások Csongrád vármegyében 1848-ban*. In. Blazovich László (szerk.):

percet jelölte ki a választások zárójának. Visszalépés a kerületben nem történt, és a karhatalmi szerveket sem kellett alkalmazni, hiszen a választások rendben zajlottak le.

Az első kerületben, amely Felsővárosból, Felsőtanyából és Belsővárosból állt, Szluha Ágoston, a Szabadelvű Párt képviselője nyerte meg a választásokat. Szluha a belvárosban 415, míg felsővárosban és felsőtanyán 167 szavazatot kapott. Ellenfele, a Nemzetgazdasági Párt vezetője, Bakay Nándor az előbbi városrészben 207, utóbbiban 252 választó bizalmát sikerült elnyernie. Azaz Szluha Ágoston 123-al több szavazatot kapott. A választások lebonyolítása után Szluha megkapta a választásokról készült jegyzőkönyvet, ami az újonnan megválasztott képviselő megbízóleveleként szolgált a törvény 88. szakasza értelmében.¹⁶¹

A második kerületben hasonlóan zajlott le a választás, annyi különbséggel, hogy szavazatok este nyolc óráig érkeztek be, és az elnök zárójának a kilenc órát jelölte ki. Feltehetően azért tartott tovább a választás, mert az első kerülettel ellentétben, a tárgyalt kerületben nem két szavazatszedő küldöttség működött. Kállay Ödönre, a Függetlenségi Párt helyi jelöltjére Alsóváros, Alsótanya és Rókus városrészekből 405-en szavaztak, a Szabadelvű Párt képviselőjelöltjére 56-tal kevesebb, azaz 349 szavazat érkezett.¹⁶² Azonban itt nem zajlottak le zavartalanul a választások, ugyanis két alsóvárosi lakos, Naraszi Ferencz és Fazekas Mihály a választási küldöttséget nagy nyilvánosság előtt szóban becsmérelték, ám a karhatalmat ebben a kerületben sem vetették be, nevezetteket megbírságolták.¹⁶³ Eltért a második kerület az elsőtől abban is, hogy még Szluha Ágostonnak gond nélkül át tudták adni a megbízólevélként szolgáló, választásokról készült jegyzőkönyvet, addig Kállay Ödön esetében ez nem sikerült. Meák Gyula, a második kerület választási elnöke azzal magyarázta ezt, hogy nem tudta, hol tartózkodik Kállay Ödön. A központi választmány ezért hivatalos úton értesítette Kállay Ödönt a megbízóleveléről.¹⁶⁴

Demokrácia és választások Magyarországon. Csongrád megye Tanulmányok Csongrád megye történetéből XXVII. Csongrád Megyei Levéltár. Szeged, 1997. 21-22. pp.

¹⁶¹ CSML: Szeged Város Központi Választmányának iratai: 1872-1944. IV.1403.b. Központi Választmány iratai (1872-1943) 1875. Jegyzőkönyv-I. kerület.

¹⁶² CSML: Szeged Város Központi Választmányának iratai: 1872-1944. IV.1403.b. Központi Választmány iratai (1872-1943) 1875. Jegyzőkönyv-II. kerület.

¹⁶³ CSML: Szeged Város Központi Választmányának iratai: 1872-1944. IV.1403.a. Központi Választmány jegyzőkönyvei (1872-1913) 1875. július 10.: 100. pont.

¹⁶⁴ CSML: Szeged Város Központi Választmányának iratai: 1872-1944. IV.1403.b. Központi Választmány iratai (1872-1943) 1875. A tekintetes központi választmány elnökségéhez Szegeden. jelentése Meák Gyula a f. hó. 6-án tartott országgyűlési képviselő választás eredményéről.-Csatolék 12.

V. Összegzés

Dolgozatom első fejezetében röviden ismertettem az 1875. év egyik legfontosabb politikai eseményét, azaz a fúziót. Fontosnak tartom hangsúlyozni, hogy ezen fejezet elkészítése során nem volt célom azon kérdések megválaszolása, amelyek az események szemtanúiban felmerülhettek, ugyanis ilyen típusú munka már megtalálható a szakirodalomban. Elsősorban Oláh Gyula írására gondolok, aki művében összeszedte mindazon véleményeket, amelyek a fúzióról éltek a köztudatban. Egyesek szerint a pártok egyesülése nem volt más, mint az elvek megtagadása, mások a Balközép Párt hataloméhségét látták az események mögött, megint mások azon az állásponton voltak, hogy a Deákpártot meglepte a fúzió, vagy éppen az 1875. március 1-e előtti kormánypárt ellenezte volna azt. Számos kérdés, amelyek joggal merülnek fel a rövid bevezetőm elolvasása után, ám hangsúlyozom, hogy témám szempontjából nem releváns ezen kérdések megválaszolása.

Munkám második fejezetében foglalkoztam a módosított és kiegészített választójogi novellával. A törvényjavaslat megvitatása során már 1872-ben, maga Tisza Kálmán ellenezte a törvényjavaslatot arra hivatkozva, hogy az csökkenteni fogja a választásra jogosultak létszámát. Tiszának később ebben igaza lett, azonban 1874-ben már megváltoztatta korábbi álláspontját, valószínűleg a remélt előnyöket figyelembe véve, amikor a törvényjavaslat elfogadása mellett szavazott. Ahogy már írtam, kifejezetten a kiegyezéspárti politikai erők javára vált, hogy az adócenzus segítségével kizárhatták a választójog gyakorlásából az ellenzéki szavazókat. Azonban pályamunkám középpontjában nem a választójogi törvény azon változtatásai álltak, amelyek eredményeként változások történtek a választók számában, hanem az a testület, amely előkészítette, megszervezte, majd lebonyolította a választásokat. A választójogi törvény módosításai és kiegészítései kiterjedtek a központi választmány működésére is. Politikailag a legnagyobb jelentősége annak volt, hogy a törvénycikk előírta a központi választmányok számára, hogy évenként igazítsák ki a választói névjegyzékeket. Ennek következményeként több idő volt a választói visszaélések ellenőrzésére. Azonban az 1875-ös választások előkészítése során továbbra sem álltak a központi választmányok rendelkezésére a kiigazított választói névjegyzékek.

Amikor elkezdtem feldolgozni a szegedi központi választmány iratait, arra számítottam, hogy a testület munkája során számtalan alkalommal fog a belügyminiszterhez tanácsért fordulni, ennek ellenére ez összesen két alkalommal fordult elő. Először az életkor meghatározása miatt, másodszor Szojka Gusztáv és Machold Miksa ügye miatt fordultak a

belügyérhez. Azonban a belügyminiszter nem irányítási jogkört gyakorolt ezen leirataiban a központi választmány irányában, hanem csupán útmutatást adott a törvény alkalmazásához. Ez természetesen nem azt jelenti, hogy a módosított és kiegészített választójogi törvény minden olyan kérdésre választ adott, amely a törvény végrehajtása során felmerült. Talán a legjobb példa erre a csekély mértékű adóhátralékosok kérdése, amikor a központi választmány úgy hozott döntést, hogy nem kérte ki előtte a belügyminiszter tanácsát.

A levéltári források elemzését tehát ezért is tartottam fontosnak, mert így bemutathattam, hogy egy végrehajtó testület hogyan orvosolta a felmerülő nehézségeket. A gyakorlat alapján rekonstruálható, hogy a törvényalkotói szándék megvalósult-e a helyi választások során. Az általam vizsgált esetekben nem érzékelhető, hogy a belügyminiszter a választók létszámának csökkentésére törekedett volna. A gyakorlat és a normaszöveg együttes vizsgálata alapján lehet teljes képet kapni az 1875. évi szegedi választások lebonyolításáról, amelyre törekedtem dolgozatomban.

VI. Felhasznált források

VI. 1. Felhasznált szakirodalom

1. BAKAY NÁNDOR: *Emlékirat az 1875-ik évi magyar országos nemzetgazdászati tanácskozmány nagyfontosságú ügyében összegyűlt hazafiakhoz*. Burger Zsigmond özvegye könyv- és könyomdájából. Szeged, 1875.
2. BOROS ZSUZSANNA-SZABÓ DÁNIEL: *Parlamentarizmus Magyarországon (1867-1944). Parlament, pártok, választások*. Korona Kiadó. Budapest, 1999.
3. BÖLÖNY JÓZSEF: *Magyarország kormányai 1848-1975*. Akadémiai Kiadó. Budapest, 1978.
4. CIEGER ANDRÁS: *A magyar országgyűlés a dualizmus korában. I. kötet. A képviselőház (1865-1918)*. Országház könyvkiadó. Budapest, 2021.
5. CSIZMADIA ANDOR: *A magyar választási rendszer 1848-1849-ben (az első népképviselői választások)*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest, 1963.
6. DOBSZAY TAMÁS: *A rendi országgyűlés utolsó évtizedei*. Országház Könyvkiadó. Budapest, 2019.
7. GERŐ ANDRÁS: *Az elsőprő kisebbség. Népképviselő a Monarchia Magyarországon*. Közép- és Kelet-európai Történelem és Társadalom Kutatásáért Közalapítvány. Budapest, 2017.
8. GRATZ GUSZTÁV: *A dualizmus kora. Magyarország története, 1867-1918. 1. kötet*. Akadémiai Kiadó. Budapest, 1934.
9. HERMAN OTTÓ: *A pokol cséplője*. Fapadoskönyv.hu. Budapest, 2016.
10. KATUS LÁSZLÓ: *A tőkés gazdaság fejlődése a kiegyezés után-1. A rendszeres gazdasági növekedés megalapozása: A gazdasági konjunktúra alakulás*. In: Pach Zsigmond Pál (szerk.): *Magyarország története 1848-1890. 2. kötet*. Akadémiai kiadó. Budapest, 1987.
11. II-IK KÁKAY ARANYOS: *Tisza Kálmán. Politikai élet és jellemrajz*. Kiadja az Athenaeum Rt. Budapest, 1878.
12. KOLOSSA TIBOR: *A dualizmus rendszerének kialakulása és megszilárdulása (1867-1875)*. In: Pach Zsigmond Pál (szerk.): *Magyarország története 6/2. 1848-1890 - Magyarország története, Tíz kötetben 6/2. Harmadik rész: Magyarország története a dualizmus első negyedszázadában (1867-1890)*. Akadémiai Kiadó. Budapest, 1987.
13. KOSSUTH LAJOS: *Kossuth Lajos iratai. IX. kötet*. Athenaeum Rt. Budapest, 1902.

14. KOZÁRI MONIKA: *Tisza Kálmán*. Gondolat Kiadó. Budapest, 2019.
15. KOZÁRI MONIKA: *Tisza Kálmán és kormányzati rendszere*. Napvilág Kiadó. Budapest, 2003.
16. MÉREI GYULA: *A magyar polgári pártok programjai 1867-1918*. Akadémiai Kiadó. Budapest, 1971.
17. M. KONDOR VIKTÓRIA: *Az 1875-ös pártfúzió.-Értekezések a történeti tudományok köréből. Új sorozat 11.* Akadémiai Kiadó. Budapest, 1959.
18. OLÁH GYULA: *Az 1875-ik évi fúzió története*. Franklin-társulat-Magyar Irodalmi Intézet. Budapest, 1908.
19. PAP JÓZSEF: *A dualizmus kori képviselők életpálya-elemzésének dilemmái*. In. Dobszay Tamás, Forgó András, Ifj. Bertényi Iván, Pálffy Géza, Rácz György, Szijártó M. István (szerk.): *Rendiség és parlamentarizmus Magyarországon. A kezdetektől 1918-ig*. Argumentum Kiadó. Budapest, 2013.
20. PAP JÓZSEF: *A választójog és a választókerületi beosztás problematikája Erdélyben (1848-1877)*. In. Pap József: *Tanulmányok a dualizmus kori magyar parlamentarizmus történetéből*. Akadémiai Kiadó. Budapest, 2014.
21. PAP JÓZSEF: *A választójog kiterjesztése körül folyó vita és az egri közélet a huszadik század elején*. In. Pap József: *Tanulmányok a dualizmus kori magyar parlamentarizmus történetéből*. Akadémiai Kiadó. Budapest, 2014.
22. PAP JÓZSEF: *Országgyűlési választások, országgyűlési képviselők Heves megyében a dualizmus korában*. In. Pap József: *Tanulmányok a dualizmus kori magyar parlamentarizmus történetéből*. Akadémiai Kiadó. Budapest, 2014.
23. PAPP JÁNOS: *Bakay Nándor indulása és politikai pályája–a végső kudarcig*. In. Farkas József (szerk.): *Tanulmányok Csongrád megye történetéből II. XIX. század*. Csongrád Megyei Levéltár. Szeged, 1978.
24. PÖLÖSKEI FERENC: *Szabadelvű Pár fényei és árnyai. (1875-1906)* Éghajlat Könyvkiadó. Budapest, 2010.
25. RUSZOLY JÓZSEF: *A választási bíráskodás és Jókai Mór*. In. Acta Universitatis Szegediensis: acta juridica et politica. Tanulmányok dr. Bérczi Imre egyetemi tanár születésének 70. évfordulójára. 58. kötet. Kiadja a Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának tudományos bizottsága. Szeged, 2000.
26. RUSZOLY JÓZSEF: *A választási bíráskodás szabályozásának története hazánkban a reformkortól az 1945. évi VIII. tc. megalkotásáig*. In. Acta Universitatis Szegediensis : acta juridica et politica. AUSz: Acta Juridica et Politica Tomus XXVI. Fasciculus 7.

26. kötet. Kiadja a A Szegedi József Attila Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kara. Szeged, 1979.
27. RUSZOLY JÓZSEF: *A választási bűncselekmények kodifikálása hazánkban 1872-1880.* In. Acta Universitatis Szegediensis: acta juridica et politica. Ünnepi kötet Dr. Cséka Ervin professzor 90. születésnapjára. 74. kötet. Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar. Szeged, 2012.
28. RUSZOLY JÓZSEF: *Az erdélyi választójog történetéhez (1848-1872).* In. Acta Universitatis Szegediensis: acta juridica et politica. Emlékkönyv dr. Szabó András egyetemi tanár 70. születésnapjára. 53. kötet. Kiadja a szegedi József Attila Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának tudományos bizottsága. Szeged, 1998.
29. RUSZOLY JÓZSEF: *Országgyűlési képviselő-választások Csongrád vármegyében 1848-ban.* In. Blazovich László (szerk.): Demokrácia és választások Magyarországon. Csongrád megye Tanulmányok Csongrád megye történetéből XXVII. Csongrád Megyei Levéltár. Szeged, 1997.
30. RUSZOLY JÓZSEF: *Választói összeírás és választási bíráskodás Magyarországon.* In: Ruszoly József (szerk.): Alkotmánytörténeti tanulmányok 2. A választási bíráskodás: közjogi bíráskodás. JATEPress. Szeged, 1992.
31. RUSZOLY JÓZSEF: *Választók és választások három alsó-magyarországi bányavárosban 1848-1872.* In. Dobrossy István (szerk.): Tanulmányok és források az 1848-1849-es forradalom és szabadságharc történetéhez. Kiadja: Dobrossy István a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár igazgatója. Miskolc, 1998.
32. SARLÓS BÉLA: *Közigazgatás és hatalompolitika a dualizmus rendszerében.* Akadémiai kiadó. Budapest, 1976.
33. SZENTE ZOLTÁN: *Kormányzás a dualizmus korában.* Atlantisz Könyvkiadó. Budapest, 2011.
34. SZIGETI ISTVÁN: *Hazámnak hasznos polgárja kívánok lenni. Ghyczy Kálmán élete és politikai pályája (1808-1888).* Gondolat Kiadó. Budapest, 2012. 251. p.
35. SZIVÁK IMRE: *Az Országgyűlési képviselőválasztás és curiai bíráskodás codex - közjogi anyaggyűjtemény.* Kiadja az Athenaeum irodalmi és nyomdai Rt. Budapest, 1901.
36. TÓTH EDE: *Az 1875. évi választás.* In: Gaál Endre (szerk.): Szeged története 3. 1. rész 1849-1919. Szeged megyei jogú város önkormányzata megbízásából kiadja a Somogyi-könyvtár. Szeged, 1991.

37. VARGA LAJOS: *Kormányok, pártok és a választójog Magyarországon 1916-1918.* Napvilág Kiadó. Budapest, 2004.
38. VARGA LAJOS: *Országgyűlési választások a dualizmus korában.* In. Hubai László (szerk.): *Parlamentari választások Magyarországon 1920-2010.* Napvilág Kiadó. Budapest, 2010.

VI. 2. Felhasznált levéltári források

1. CSML: Szeged Város Központi Választmányának iratai: 1872-1944. IV.1403.a. Központi Választmány jegyzőkönyvei (1872-1913) 1875.
2. CSML: Szeged Város Központi Választmányának iratai: 1872-1944. IV.1403.b. Központi Választmány iratai (1872-1943) 1875.
3. CSML: Szeged Város Központi Választmányának iratai: 1872-1944. IV.1403.d. Képviselőválasztási névjegyzékek (1872-1944) 1872.

VI. 3. Felhasznált sajtótermékek

1. Nem hivatalos rész. *Budapesti Közlöny* 1874. december 1. 275. sz.
2. Hivatalos rész. *Budapesti Közlöny* 1874. december 3. 277. sz.
3. Nem hivatalos rész. *Budapesti Közlöny* 1875. február 17. 38. sz.
4. Nem hivatalos rész. *Budapesti Közlöny* 1875. március 18. 63. sz.
5. Nem hivatalos rész. *Budapesti Közlöny* 1875. március 23. 67. sz.
6. Hivatalos rész. *Budapesti Közlöny* 1875. március 25. 69. sz.
7. Hazai ügyek. *Szegedi Híradó* 1875. január 6. 17. évf. 3. sz.
8. Hirdetmény. *Szegedi Híradó* 1875. január 24. 17. évf. 11. sz.
9. A válság. *Szegedi Híradó* 1875. február 12. 17. évf. 19. sz.
10. Tisza Kálmán. *Szegedi Híradó* 1875. február 21. 17. évf. 23. sz.

VI. 4. Felhasznált országgyűlési anyagok

1. NAGY IVÁN (szerk.): *Az 1872-ik évi szeptember 1-re hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója.* Magyar Királyi Államnyomda. Buda, 1874. XIII. kötet. Ülésnapok: 1872-304. 246. p.
2. NAGY IVÁN (szerk.): *Az 1872-ik évi szeptember 1-re hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója.* Magyar Királyi Államnyomda. Buda, 1875. XIV. kötet. Ülésnapok: 1872-323. 148., 150-151. pp.

3. NAGY IVÁN (szerk.): *Az 1872-ik évi szeptember 1-re hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója*. Magyar Királyi Államnyomda. Buda, 1875. XV. kötet. Ülésnapok: 1872-340. 82-83. pp. 251-252. pp.

VI. 5. Felhasznált törvények

1. 1848: erdélyi II. törvény-cikk. A legközelebbi közös hongyülésre küldendő követek népképviselet alapján választásáról.
2. 1848: IV. törvény-cikk. Az országgyűlés évenkénti üléseiről.
3. 1848: V. törvény-cikk. Az országgyűlési követeknek népképviselet alapján választásáról.
4. 1874: XXXIII. törvény-cikk. Az 1848: V. törvénycikk és az erdélyi II. törvénycikk módosításáról és kiegészítéséről.
5. 1875. évi VI. törvénycikk az országgyűlési képviselők választásáról szóló 1874. évi XXXIII. törvénycikk 12. § 5. pontjának és 108. §-ának pótlásáról.